

Mij niet gezien

Een verkenning van de opvattingen van mbo-studenten over democratische innovaties

Auteurs

Julia Starrenburg, Jaswina Elahi, Djurre Das, Paul Diederer

Redactie

Afdeling Communicatie

Foto omslag

Premier Mark Rutte met leerlingen van ROC Mondriaan die in hun vakgebied hebben gewonnen bij de Skills Heroes in 2022 (Robin Utrecht/ANP)

Bij voorkeur citeren als

Rathenau Instituut (2023) Mij niet gezien – Een verkenning van de opvattingen van mbo-studenten over democratische innovaties. Den Haag. Auteurs: Starrenburg, J., J. Elawi, D. Das en P. Diederer.

Voorwoord

Over de vraag of digitale middelen kunnen helpen om onze democratie te verbeteren, hebben we als Rathenau Instituut regelmatig gepubliceerd. Zo onderzochten we vorig jaar hoe de Tweede Kamer hiermee de werking van petitie en burgerinitiatieven kan verbeteren. Al eerder keken we wat het parlement kan leren van digitale instrumenten in het buitenland om democratische betrokkenheid te vergroten.

Het rapport dat u nu leest, past in die serie, maar is ook anders. Net als veel andere publicaties over digitale innovaties gingen ook de onze veelal uit van de technische mogelijkheden. We keken hoe innovaties elders werden toegepast en hoe ze in Nederland zouden kunnen functioneren. Voor dit onderzoek, dat we op eigen initiatief deden, hebben we dit omgedraaid. Uitgangspunt waren niet de technische mogelijkheden, maar de mensen die op afstand van de politiek lijken te staan.

Mbo-studenten behoren tot de Nederlanders die het minst politiek actief zijn. Met een aantal van hen spraken we in kleine groepen over hoe ze denken over democratie, hoe politici opereren en de manier waarop zij bij de democratie betrokken willen zijn. Dat laatste deden we aan de hand van concrete voorbeelden uit het buitenland, deel fysiek, deels digitaal.

Over de democratie zelf denken mbo-studenten niet slecht, over hoe politici die democratie vormgeven, zijn ze minder te spreken. Verder laat dit rapport zien dat je er niet vanuit mag gaan dat digitale instrumenten als vanzelf beter aansluiten bij de behoeften van jongeren. Hoewel jongeren zich gemakkelijk bewegen in digitale omgevingen, zijn zij zich ook sterk bewust van de risico's. Ze wijzen erop dat mensen zich online vaak anders gedragen waardoor het lang niet altijd veilig is om je mening te geven. Ook weten ze dat ze online altijd sporen achterlaten.

Democratische innovaties zullen alleen aanslaan als ze tegemoetkomen aan de wensen en behoeften van mensen die afstand ervaren tot de democratie. Toch redeneren bestuurders die kloven willen dichten vaak nog vooral vanuit de mogelijkheden van nieuwe technologieën. Dit rapport laat zien dat het zinnig is om eerst te gaan praten met de mensen die ze ermee willen bereiken.

Prof. dr. ir. Eefje Cuppen
Directeur Rathenau Instituut

Samenvatting

Inleiding

Hoewel Nederlanders in internationaal vergelijkend perspectief betrekkelijk tevreden zijn over de democratie, is er groeiende onvrede over de manier waarop belangrijke politieke besluiten momenteel tot stand komen. Achter de positieve gemiddelden gaan verschillende groepen schuil die zich momenteel niet gezien of gehoord voelen.

Een voorbeeld van zo'n groep zijn jongeren uit het middelbaar beroepsonderwijs. Zij behoren tot de minst politiek actieve burgers in ons land. Het roept de vraag op of onze huidige democratische processen voldoende aansluiten op hun wensen en behoeften, en of en hoe democratische innovaties zouden kunnen bijdragen aan het vergroten van hun deelname aan democratische besluitvormingsprocessen.

Deze studie

In dit rapport verkennen we hoe jongeren in het middelbaar beroepsonderwijs aankijken tegen het huidige functioneren van de democratie en verschillende initiatieven om hun participatie te vergroten. Dit hebben we gedaan aan de hand van kwalitatief onderzoek. Via literatuuronderzoek hebben we in kaart gebracht wat er al bekend is over mbo-geschoolde jongeren en de democratie. Daarnaast hielden we tien focusgroepen waarin we 59 mbo-studenten vroegen hoe zij denken over de huidige praktijk en mogelijkheden voor verbetering.

Hiertoe hebben we contact gelegd met diverse ROC-instellingen. De studenten die deelnamen aan onze focusgroepen, deden dat in het kader van het vak burgerschap. Van de tien focusgroepen hebben we er zes buiten de Randstad gehouden (in Enschede, Hengelo, en Zwolle) en vier erbinnen (in Delft en Rotterdam). Ook met betrekking tot de opleidingsrichting hebben we een gevarieerde groep studenten kunnen spreken.

Centraal staat in deze verkenning het begrip 'democratische innovaties'. In dit rapport verstaan wij hieronder: procedures, processen en instituties die specifiek zijn ontworpen om burgerparticipatie in politieke besluitvormingsprocessen te vergroten en verdiepen. Het gaat hierbij om besluitvormingsprocessen binnen het openbaar bestuur, zowel bij nationale als ook lagere overheden. We hebben met de mbo-studenten drie specifieke voorbeelden van democratische innovaties onder de loep genomen: het referendum, het burgerforum en een digitaal discussieplatform.

Bevindingen

Tevreden over democratie, ontevreden over politici

Uit diverse studies komt naar voren dat burgers de democratie als bestuursvorm een warm hart toedragen, maar ontevreden zijn over de politiek. Dat beeld zien we ook terug in de focusgroepen die we met mbo-studenten hielden. De studenten zijn over het algemeen tevreden met de representatieve democratie als bestuursvorm, die in hun ogen de meest eerlijke manier is om een land te besturen. Ze zijn echter minder tevreden met de manier waarop volksvertegenwoordigers hun werk doen. Veel jongeren in onze focusgroepen hebben het gevoel dat politici niet eerlijk zijn en voornamelijk handelen uit eigenbelang. Daarom heeft stemmen volgens velen van hen niet zoveel zin.

Als oorzaak voor het gebrek aan vertrouwen noemen de studenten de vele niet nagekomen beloften van politici, hun korte en selectieve geheugen, en politieke schandalen zoals de toeslagenaffaire. De studenten menen dat politici belangrijke beslissingen nemen buiten het zicht van de burgers en veelal tegen hun wensen in. Veel studenten geven aan zich niet goed vertegenwoordigd te voelen door de huidige volksvertegenwoordigers. Enkelen geven aan zich specifiek als jongere of als mbo-studenten ondervertegenwoordigd te voelen, of vanwege hun culturele achtergrond of woonplaats (buiten de randstad). De jongeren hebben echter vooral inhoudelijk het gevoel dat hun belangen niet vertegenwoordigd worden door de politiek. Ze noemen dan specifiek het klimaatbeleid en onderwerpen die hun toekomst raken, zoals de woningmarkt.

Meer inspraak, maar niet bij elk onderwerp

Omdat het handelen van politici volgens de mbo-studenten te wensen overlaat en zij zich niet door hen vertegenwoordigd voelen, zijn velen van hen voorstander van meer mogelijkheden om als burger directe invloed uit te oefenen op besluitvorming. Toch wil dat niet meteen zeggen dat zij zelf staan te springen om deel te nemen aan referenda of burgerfora. Hun wens om betrokken te worden, hangt sterk af van het specifieke onderwerp dat aan de orde is.

De studenten hebben niet per se de behoefte om bij ieder politiek besluit betrokken te worden, maar wel bij zaken die hun toekomst aangaan, zoals klimaatverandering of studiefinanciering. Ze moeten ook het gevoel hebben iets te kunnen veranderen, willen ze bereid zijn om deel te nemen aan democratische besluitvorming. Ze willen van tevoren weten wat er met hun bijdrage wordt gedaan en zijn niet bereid om te komen opdraven zodat de overheid heeft voldaan aan een inspraakverplichting. Als ze hun stem laten horen, willen ze daadwerkelijk gehoord worden.

Tegemoetkomen aan bezwaren

Een belangrijke vraag bij democratische innovaties is welk probleem men ermee tracht op te lossen. Veel van de bezwaren van de jongeren hebben te maken met de wijze waarop volksvertegenwoordigers in hun ogen invulling geven aan hun ambt, en niet zozeer met het democratische proces, terwijl veel democratische innovaties zich juist daarop richten. Zo bezien zijn ze mogelijk niet het juiste medicijn. Onder de jongeren leeft bovendien een hardnekkig idee dat deze innovaties worden opgetuigd om de bevolking zoet of bezig te houden, maar dat er niets met de opbrengsten wordt gedaan. Dergelijk wantrouwen valt niet op te lossen door nieuwe processen van inspraak en participatie te ontwerpen.

De jongeren die wij spraken, zien veel van de democratische innovaties als een manier om de taken en verantwoordelijkheden van politici bij de bevolking neer te leggen. Dat lijkt hen niet de juiste oplossing. Ze vinden dat de politici beter hun werk moeten doen. Die zijn er om, namens het volk, belangrijke beslissingen te nemen en moeten de belangen van burgers daarbij vooropstellen. De studenten willen erop kunnen vertrouwen dat politici weten wat er leeft in de samenleving en het algemeen belang nastreven. Daarbij zijn eerlijkheid en zelfreflectie onmisbaar. Als politici fouten erkennen of uitleggen waarom ze een belofte niet waar hebben kunnen maken, kunnen ze op begrip rekenen.

Burgerforum, referendum of digitaal platform

Als het gaat om de vraag welke democratische innovatie jongeren het meest geschikt vinden om hen te betrekken bij democratische processen, valt op dat ze het minst zien in een digitaal platform. Hun ervaringen met sociale media maken hen sceptisch over een dergelijk instrument. De jongeren zijn zich sterk bewust van de risico's die aan 'online' kleven: ze noemen interacties die verzanden in ruzies of scheldpartijen en digitale sporen die voor altijd zichtbaar blijven voor anderen, zoals toekomstige werkgevers. Ze zouden er zelf niet graag gebruik van maken.

De studenten hebben een lichte voorkeur voor fysieke burgerfora, omdat die burgers in staat stellen om hun stem te laten horen en volksvertegenwoordigers van nieuwe inzichten te voorzien. Daarnaast zijn ze positief over referenda, want deze geven iedere burger (en niet slechts een kleine selectie) directe invloed op politieke besluiten en vereisen minimale investeringen wat betreft tijd en moeite.

Investeren in bekendheid, participatievaardigheden en zelfvertrouwen

Veel jongeren waren niet bekend met de voorbeelden van democratische innovaties die wij hen voorlegden. Het laat zien dat bestuurders er nog niet zijn met enkel het introduceren van een nieuwe vorm van participatie. Er is vervolgens nog een heel proces nodig om het in de praktijk ook te laten werken. De jongeren geven aan onvoldoende kennis te hebben over de manieren waarop zij hun stem kunnen laten horen, en weten ook niet waar ze informatie hierover zouden kunnen vinden.

Belangrijker nog is het feit dat veel mbo-studenten zichzelf lijken te onderschatten. Hoewel de jongeren vaak veel politieke kennis bleken te hebben, en goed op de hoogte waren van politieke gebeurtenissen, waren ze vaak zeer bescheiden over hun eigen mogelijke bijdrage doormiddel van burgerinspraak. Veel studenten achten zichzelf onvoldoende in staat om deel te nemen aan democratisch overleg, omdat ze de benodigde inhoudelijke kennis of vaardigheden menen te missen. Wat al helpt, zo lieten ook onze focusgroepen zien, is het er met elkaar over hebben.

Willen we dat meer jongeren deelnemen aan burgerfora of andere inspraakvormen, dan is het niet alleen belangrijk om te investeren in hun vaardigheden, zoals spreken in een groep of deelnemen aan een debat, maar ook om hun zelfvertrouwen te versterken. Daarnaast is het van belang hen goed te informeren over de bestaande mogelijkheden van democratische overleg en burgerinspraak. Dit kan bijvoorbeeld als onderdeel van een vak als maatschappijleer of burgerschap, maar ook geïntegreerd in andere vakken waarvoor bijvoorbeeld presentaties gegeven moeten worden.

Inhoud

Voorwoord.....	3
Samenvatting	4
Inhoud.....	8
1 Inleiding.....	10
1.1 Maatschappelijk onbehagen.....	10
1.2 Democratische innovaties	11
1.3 Doel en onderzoeksopzet	13
1.4 Leeswijzer	14
2 Verschillen in tevredenheid en participatie.....	15
2.1 Perspectief op de democratie.....	15
2.2 Participatie in de democratie.....	17
3 Democratische innovatie.....	18
3.1 Vormen van democratie.....	18
3.2 Drie democratische innovaties.....	20
3.3 De steun voor democratische innovaties	22
3.4 Jongeren en democratische innovatie	24
4 Ervaringen van mbo-studenten met de representatieve democratie	26
4.1 Tevreden over de democratie als bestuursvorm	26
4.2 Ontevreden over het functioneren van de democratie	28
4.2.1 Het op voorhand uitsluiten van partijen	28
4.2.2 Achterkamertjespolitiek en de belangen van een elite	29
4.2.3 Beloften nakomen en standpunten veranderen	30
4.3 Zich niet goed vertegenwoordigd voelen	31
4.4 De rol van de burger in de democratie.....	33
4.4.1 De eigen rol.....	34
4.4.2 Goed burgerschap	35
4.5 Tot slot	36
5 Hoe mbo-studenten aankijken tegen democratische innovaties.....	38
5.1 Tegemoetkomen aan de roep om inspraak	38
5.1.1 Burgerforum	39
5.1.2 Digitaal platform	41

5.1.3	Referendum	42
5.2	Aandachtspunten bij burgerbetrokkenheid.....	43
5.2.1	Representativiteit en inclusiviteit.....	44
5.2.2	Besluitvormingscompetentie	45
5.2.3	Adviseren of beslissen	45
5.2.4	Scepsis	46
5.3	Ontwerpcriteria voor democratische innovaties	46
5.3.1	Burgerforum	46
5.3.2	Digitaal platform	48
5.3.3	Referendum	48
5.4	Tot slot	49
6	Conclusies.....	50
6.1	Bevindingen.....	50
6.2	Slotreflectie.....	53
	Bijlage 1: behandelde casussen	54
	Bijlage 2: methodologische verantwoording	56
	Referenties	63

1 Inleiding

De democratie is er voor iedereen. Toch heeft lang niet iedereen in ons land het gevoel gezien, gehoord of goed vertegenwoordigd te worden. Onder sommige groepen leeft het idee dat het geen zin heeft om te participeren in democratische processen omdat er toch niet naar hen geluisterd wordt. De roep om meer directe democratie en democratische vernieuwing klinkt dan ook steeds luider.¹

Ook vanuit de politiek zelf is die behoefte zichtbaar. Het kabinet-Rutte IV heeft verkend hoe burgers meer betrokken kunnen worden bij beleidsontwikkeling en besluitvorming op het nationale niveau.² Met name bij keuzes en vragen rond grote en urgente maatschappelijke transitie bestaat de wens om burgers beter te betrekken en hun mogelijkheden voor invloed en zeggenschap te vergroten.³ Dergelijke initiatieven kunnen alleen succesvol zijn als ze ook tegemoet komen aan de zorgen en overwegingen van burgers om op dit moment *niet* te participeren

1.1 Maatschappelijk onbehagen

Volgens recente cijfers is een ruime meerderheid van de Nederlanders tevreden met de manier waarop onze democratie functioneert: zo'n 70%.⁴ Deze tevredenheid betreft voornamelijk de vrije verkiezingen en de vrijheid van meningsuiting. Maar hoewel de tevredenheid over de democratie hoog is, zeker in internationaal perspectief, is er veel onvrede over de praktische invulling ervan: het functioneren van de politiek.⁵

Het percentage Nederlanders dat aangeeft vertrouwen te hebben in de regering en het parlement schommelt al decennia rond de 50%.⁶ En met 35% ligt het vertrouwen in politieke partijen en politici nog een stuk lager.⁷ Burgers hebben het idee dat de politiek niet in staat is om de grote maatschappelijke problemen waar

¹ Zo pleit Eva Rovers (2022) in haar boek 'Nu is het aan ons' voor het instellen van burgerraden rond complexe maatschappelijke uitdagingen, en roept Rudy van Belkom (2022) in 'Alive and clicking' op tot het verkennen van de mogelijkheden van digitale burgerparticipatie.

² Blok, S., Luiten, L., De Vries, R., & Lucas, T. (2023).

³ Zie Kamerbrief over versterking burgerparticipatie en burgerfora, 17 maart 2023.
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/03/17/kamerbrief-over-versterking-burgerparticipatie-en-burgerfora>

⁴ SCP, 2022a; Foa et al., 2020; zie ook www.democracybarometer.org.

⁵ Den Ridder & Dekker, 2015; Dekker, Van der Ham & Wennekers, 2018.

⁶ Sociaal en Cultureel Planbureau, 2022a.

⁷ Dekker, P. & Den Ridder, J., 2021.

onze samenleving voor staat op te lossen. De afhandeling van de toeslagenaffaire en het schadeherstel in Groningen zijn daarvan veelvuldig genoemde voorbeelden. Daarnaast heeft bijna de helft van de Nederlanders (48%) het gevoel dat mensen zoals zij weinig invloed hebben op wat de regering doet.⁸

Het is dan ook niet verwonderlijk dat een ruime meerderheid van de Nederlandse burgers voorstander is van democratische vernieuwing. Zo blijkt uit onderzoeken van het Sociaal en Cultureel Planbureau dat 48% vindt dat burgers meer invloed zouden moeten hebben op het beleid.⁹ Ruim 60% zou willen meebeslissen over belangrijke politieke kwesties.¹⁰

1.2 Democratische innovaties

Terwijl de inrichting van onze representatieve parlementaire democratie in de afgelopen vijftig jaar nauwelijks is veranderd, is de samenleving dat wel. In de digitale samenleving kunnen burgers alle politieke debatten op de voet volgen en veel meer en sneller informatie tot zich nemen dan vroeger. Bovendien is er met de komst van sociale media een nieuw soort publieke ruimte ontstaan waarin burgers met elkaar van gedachten kunnen wisselen.

Hoewel de informele mogelijkheden van burgers om zich te informeren en aan het politieke debat deel te nemen groter zijn geworden, bleven hun mogelijkheden om formeel invloed uit te oefenen min of meer hetzelfde: stemmen bij verkiezingen. Dat botst met de eerdergenoemde behoefte aan meer directe burgerbetrokkenheid. Daarom experimenteren diverse overheden momenteel met nieuwe vormen van burgerparticipatie.¹¹

Ook in Nederland wordt er gekeken naar de mogelijkheden van democratische vernieuwingen voor het vergroten van de burgerbetrokkenheid.¹² Het kabinet wil hierbij speciale aandacht besteden aan jongeren, aangezien de democratische participatie onder hen laag is. Zo concludeerde de *Staatscommissie parlementair stelsel* dat jongeren relatief weinig gebruikmaken van hun stemrecht en raadde aan om de opkomst onder hen te bevorderen.¹³ In een brief aan de Kamer onderschreef

⁸ Sociaal en Cultureel Planbureau (2022b).

⁹ Den Ridder, J., Fiselier, T. & Van Ham, C. (2021).

¹⁰ Den Ridder, J., Jacobs, K., Rosema, M. & Van Ham, C. (2021).

¹¹ Zo wordt er in verschillende landen geëxperimenteerd met digitale vormen van burgerparticipatie. Zie o.a. Korthagen, I. & Van Keulen, I. (2017); De Jong, R., Jansen, J., Faasse, P., & Diederren, P. (2020).

¹² Blok, S., Luiten, L., De Vries, R., & Lucas, T. (2023)

¹³ Staatscommissie parlementair stelsel (2018).

de minister deze bevindingen en zegde toe in overleg met jongerenorganisaties nieuwe vormen van jongereninspraak te zullen verkennen.¹⁴

Digitale inspraak

Voor het vergroten van de betrokkenheid van jongeren bij de democratie wordt vaak gedacht aan het gebruik van digitale middelen, zoals een mobiele applicatie of een digitaal discussieplatform. Zo adviseerde de Raad voor het Openbaar Bestuur in 2010 om gebruik te maken van digitale kanalen zoals sociale media om jongeren die wel maatschappelijk geïnteresseerd zijn, maar niets hebben met de traditionele partijpolitieke gebruiken en procedures te betrekken bij democratische besluitvorming.¹⁵ In lijn met dergelijke aanbevelingen werkt het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) aan een zogenoemde digitale landingsplek voor een nog nader te bepalen vorm van jongereninspraak.¹⁶

Onderzoek dat I&O Research in 2021 deed op verzoek van het ministerie van BZK, wijst echter uit dat jongeren vaak op een andere manier betrokken willen worden bij de democratie dan bestuurders denken.¹⁷ Zo vindt 65% van de jongeren stemmen bij verkiezingen de belangrijkste manier om mee te beslissen, terwijl slechts 23% van de bestuurders denkt dat jongeren op deze manier deel willen nemen aan democratische besluitvorming. Ook wees het onderzoek uit dat maar een kleine groep (15%) van de jongeren voorstander is van online participatie, zoals meepraten op sociale media of in een app. Bovendien bleek dat een nieuw digitaal platform voor het betrekken van jongeren, volgens jongeren zelf weinig meerwaarde heeft. Het is dus de vraag of digitale middelen wel de beste manier zijn om jongeren een stem te geven.

De afgelopen jaren heeft het Rathenau Instituut studies gepubliceerd over hoe digitale instrumenten gebruikt kunnen worden om burgers nauwer bij democratische processen te betrekken. Het uitgangspunt daarbij waren de mogelijkheden van digitale technologie, en de vraag was of die tegemoet konden komen aan de behoeften van burgers ten aanzien van democratische vernieuwing. In deze verkenning hebben we dat omgedraaid. De democratische behoeften waren het uitgangspunt, in dit geval die van mbo-studenten. De vraag was vervolgens of innovatie, al dan niet digitaal, hieraan tegemoet kan komen.

¹⁴ Kamerstukken II 2019/2020, 34430, nr. 16.

¹⁵ Raad voor het Openbaar Bestuur (2010).

¹⁶ Kamerstukken II 2020/2021, 35 570 VII, nr. 93 (p. 5).

¹⁷ I&O Research (2021b).

1.3 Doel en onderzoeksopzet

In dit onderzoek kijken we naar de behoeften aan democratische innovaties van jongeren die middelbaar beroepsonderwijs volgen en bezig zijn aan hun tweede, derde of vierde leerjaar. We kijken hoe zij denken over het functioneren van de democratie en wat hun beweegredenen zijn om al dan niet te participeren. Ook leggen we hun een aantal specifieke democratische innovaties voor met de vraag in hoeverre die geschikt zouden zijn om hen nauwer te betrekken bij de democratie.

Onderzoeksvragen

De vraag die centraal staat in dit onderzoek, luidt:

Op welke manier kunnen (digitale) democratische innovaties die als doel hebben om deelname aan democratische besluitvormingsprocessen te bevorderen, tegemoetkomen aan de behoeften van mbo-jongeren?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, beantwoorden we twee deelvragen.

- Hoe ervaren mbo-jongeren de democratie zoals die nu is ingericht en welke verklaringen dragen zij daarvoor aan?
- Willen mbo-jongeren gebruikmaken van democratische innovaties, en zo ja, onder welke voorwaarden?

Methode

Om deze vragen te beantwoorden, hebben we literatuuronderzoek verricht en focusgroepen gehouden met mbo-jongeren. Hiervoor hebben we contact gelegd met verschillende ROC's. In totaal hebben 59 studenten uit Overijssel en Zuid-Holland deelgenomen aan onze focusgroepgesprekken. Zij deden dat in het kader van het vak burgerschap (en dus niet op eigen initiatief, om een bias in de richting van specifiek in het onderwerp geïnteresseerde studenten te vermijden). De docenten hebben we zowel via professionele als persoonlijke netwerken benaderd.

Als we de groep waaraan uitsluitend mbo-studenten tussen de 36 en 48 jaar deelnamen buiten beschouwing laten, is de gemiddelde leeftijd van de deelnemers aan dit onderzoek 19 jaar. We hebben groepsgesprekken gehouden met groepen die divers waren voor wat betreft sekse, woonplaats (binnen en buiten de Randstad) en onderwijsprogramma (verschillende richtingen en niveaus). We hebben gesproken met evenveel mannelijke als vrouwelijke deelnemers. Van de tien focusgroepen hebben we er zes gehouden buiten de Randstad (Enschede, Hengelo, en Zwolle) en vier erbinnen (Delft en Rotterdam). We spraken met studenten van de opleidingen Juridisch-administratief medewerker, Hout- en meubelbewerking en Lifestyle, sport, en bewegen.

In onze focusgroepen hebben we ons geconcentreerd op drie specifieke innovaties. Deze betroffen het burgerforum, het referendum en het digitaal discussieplatform.¹⁸

Als voorbeeld van een burgerforum kozen we het Franse burgerforum over het klimaat uit 2019 dat ten tijde van de focusgroepen net achter de rug was, en ook in de Nederlandse media volop aandacht had gekregen. Als illustratie van hoe een referendum kan werken, bespraken we het referendumsysteem in Zwitserland. We kozen bewust geen referendum over een specifiek onderwerp. We wilden dat het gesprek met de studenten zou gaan over het referendum als middel om burgers te betrekken bij democratische besluitvorming, en niet over de vraag of zij vóór of tegen het specifieke onderwerp waren. Als voorbeeld van een digitaal platform kozen we voor Your Priorities dat ook in Nederland wordt gebruikt. Een beschrijving van de drie voorbeelden is te vinden in bijlage 1. Een uitgebreide verantwoording van de onderzoeksmethode staat in bijlage 2.

Het onderzoek is kwalitatief en verkennend. Om verschillende redenen blijven we weg van een kwantitatieve duiding van de resultaten. Ten eerste omdat we maar een beperkt aantal studenten hebben gesproken. Ten tweede omdat resultaten van focusgroepen zich minder goed lenen voor kwantificatie. Onderwerpen komen niet in elke groep op dezelfde manier ter sprake, de interactiepatronen verschillen (sommige mensen uiten zich expliciet, anderen zeggen niks of stemmen min of meer in), net als de individuele bijdragen. Daarom gebruiken we bij de bespreking van de resultaten termen als: sommige, de meeste, een aantal en een enkeling. Dit rapport beoogt niet om getalsmatige exactheid te bieden, maar om de opvattingen over (digitale) democratische innovaties in beeld te brengen.

1.4 Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk schetsen we op basis van de literatuur een beeld van hoe mbo-jongeren denken over de democratie. Hoofdstuk 3 richt zich op democratische innovaties. In de hoofdstukken 4 en 5 staan de resultaten van de focusgroepen met de mbo-jongeren. Hoofdstuk 4 gaat over hoe zij denken over de huidige democratie en de manier waarop politieke besluiten tot stand komen. Hoofdstuk 5 gaat hoe zij aankijken tegen specifieke democratische innovaties en in hoeverre ze bereid zouden zijn deze te benutten. In hoofdstuk 6 maken we de balans op.

¹⁸ Hoewel we in de focusgroepen spraken over een burgervergadering (vertaling van het Franse Convention Citoyenne) en de term burgerberaad veelvuldig gebruikt wordt in de media, hanteren we in dit rapport de term burgerforum voor een groep burgers die wordt ingeloot om mee te praten over een maatschappelijk vraagstuk. Dit doen we om aan te sluiten bij de wetenschappelijke literatuur. Zie O'Flynn, 2019.

2 Verschillen in tevredenheid en participatie

Nederlanders zijn relatief tevreden met de democratie, maar in zekere mate ontevreden over het functioneren van de politiek. Uit onderzoek komt echter naar voren dat achter de gemiddelde cijfers aanzienlijke verschillen tussen groepen schuilgaan. In dit hoofdstuk geven we op basis van de literatuur een indruk van hoe mbo-studenten aankijken tegen de democratie. Hiervoor analyseren we niet alleen onderzoek dat zich specifiek richt op deze groep, maar grijpen we ook terug op onderzoeken die zich in algemene zin richten op jongeren of lageropgeleiden.^{19 20}

2.1 Perspectief op de democratie

De tevredenheid van burgers met het functioneren van de democratie in Nederland hangt sterk samen met hun opleidingsniveau. Terwijl 22% van de lageropgeleiden ontevreden is, geldt dat voor 9% van de hogeropgeleiden.²¹ Daarnaast is 35% van de lageropgeleide burgers ontevreden over de manier waarop politieke besluiten tot stand komen, terwijl 19% van de hogeropgeleiden hierover ontevreden is.²²

Lageropgeleiden vinden vaker dat burgers te weinig invloed hebben op democratische besluitvorming.²³ Ook ervaren ze vaker afstand tot de politiek. Ze vinden dat politici zich niet bewust zijn van de problemen van 'gewone mensen', niet naar hen luisteren en een andere taal spreken. Zij voelen zich niet vertegenwoordigd door de Kamerleden.²⁴

Hoewel Nederlandse mbo-studenten relatief tevreden zijn als ze de Nederlandse democratie vergelijken met het democratische systeem van andere landen,²⁵ zijn ze

¹⁹ In dit rapport gebruiken we de termen hogeropgeleid en lageropgeleid omdat deze gangbaar zijn in de literatuur. Voor ons impliceren de termen hoger en lager in dit verband geen oordeel over de kwaliteit of de maatschappelijke waarde van opleidingen.

²⁰ Het CBS (2023) hanteert de volgende indeling voor laag-, middelbaar- en hoogopgeleid. Laag: dit omvat onderwijs op het niveau van basisonderwijs, het vmbo, de eerste 3 leerjaren van havo/vwo of de assistentenopleiding (mbo-1). Middelbaar: dit omvat de bovenbouw van havo/vwo, de basisberoepsopleiding (mbo-2), de vakopleiding (mbo-3) en de middenkader- en specialistenopleidingen (mbo-4). Hoog: dit omvat onderwijs op het niveau van hbo of wo.

²¹ Dekker & Den Ridder, 2017; ROB, 2018.

²² Dekker & Den Ridder, 2017.

²³ Bijl, Boelhouwer, Pommer, & Andriessen, 2015; Den Ridder & Dekker, 2015.

²⁴ Miltenburg, Den Ridder, Wagemans en Schaper (2021)

²⁵ Steenvoorden, Van der Meer & Dekker, 2009.

ontevreden over politici die beloftes doen die ze niet kunnen waarmaken.²⁶ Ze zijn niet tevreden met de manier waarop ze worden vertegenwoordigd, noch met de responsiviteit van de overheid. Van de mbo-studenten vindt 59% dat politici zich niets aantrekken van hun mening. 65% meent geen invloed te kunnen uitoefenen op het optreden van de overheid.²⁷

Kader 1 Ongelijke politieke vertegenwoordiging

Dat grote groepen mensen zich niet vertegenwoordigd voelen door de Tweede Kamer is verklaarbaar. In een aantal opzichten is de Kamer geen goede afspiegeling van onze samenleving. Dat zien we bijvoorbeeld als we kijken naar het opleidingsniveau van de leden. Van de huidige Kamerleden is ruim 92% hoogopgeleid, tegenover 41% van de Nederlandse bevolking. En terwijl 60% van de kiezers lager- of middelbaar opgeleid is, geldt dat voor slechts 7% van de Tweede Kamerleden.²⁸

Ondervertegenwoordiging van bepaalde groepen is problematisch omdat die zich vertaalt in ongelijke vertegenwoordiging van politieke standpunten.²⁹ De voorkeuren van hoger- en lageropgeleiden kunnen aanzienlijk verschillen. Dit geldt bijvoorbeeld voor culturele kwesties die de afgelopen jaren aan belang gewonnen hebben, zoals globalisering, immigratie en Europese integratie.³⁰ Misrepresentatie zorgt ervoor dat de mening van lageropgeleiden veel minder goed tot uitdrukking komt in het beleid.³¹ Terwijl de beleidsstandpunten van hogeropgeleide burgers voor meer dan 90% overeenkomen met die van politici, komen die van lageropgeleide burgers en politici slechts voor zo'n 60% overeen.³²

²⁶ Ter Berg & Schothorst, 2020.

²⁷ Van der Zanden & Wanders, 2019.

²⁸ Waar wij in dit rapport aansluiten bij of refereren aan literatuur over opleidingsniveaus, gebruiken we de daar gangbare termen hoog-, middelbaar en laagopgeleid. Hiermee impliceren wij geen waardeoordelen over deze opleidingsniveaus.

²⁹ Schakel & Van der Pas, 2021.

³⁰ Bovens & Wille, 2010.

³¹ Zie ook <https://www.socialevraagstukken.nl/interview/bestuurskundige-mark-bovens-sinds-1881-waren-er-niet-meer-zoveel-academici-in-de-kamer/>

³² Bovens & Wille, 2010; Hakhverdian, 2015.

2.2 Participatie in de democratie

De opkomst bij verkiezingen is tegenwoordig weliswaar lager dan een aantal decennia terug, maar wel al jaren stabiel, zowel bij nationale, als bij provinciale en gemeentelijke verkiezingen.³³ Zo was de opkomst bij de meest recente Tweede Kamerverkiezingen met 78,7% exact dezelfde als in 1994.³⁴ Toch vertellen stabiele opkomstcijfers maar een deel van het verhaal. Zo zijn hogeropgeleiden significant positiever over het representatieve systeem dan middelbaar- en lageropgeleiden. Die laatsten vinden een systeem waarin burgers zoveel mogelijk zelf beslissen het meest democratisch.³⁵ Ook zijn ze beduidend vaker voorstander van referenda bij belangrijke politieke kwesties dan hogeropgeleiden: 84% tegenover 60%.

Dit contrasteert met politieke participatie in de praktijk.³⁶ Hogeropgeleiden zijn actiever in bijna alle vormen van politieke participatie dan lageropgeleiden.³⁷ Zo brengt 65% van de burgers met een lage opleiding een stem uit bij Tweede Kamerverkiezingen, tegenover 89% van de hogeropgeleiden.³⁸ Van de niet-stemmers is ongeveer 85% lageropgeleid³⁹. Daarnaast zijn hogeropgeleiden oververtegenwoordigd bij andere vormen van politieke participatie, zoals petities, deelname aan een demonstratie of het bijwonen van een inspraakavond.⁴⁰

Ook als we kijken naar leeftijd zien we verschillen in participatie.⁴¹ Zo gaan jongeren vaker niet stemmen.⁴² Terwijl de algemene opkomst bij landelijke verkiezingen ongeveer 80% is, brengt 70% van de 18- tot 25-jarigen een stem uit.⁴³ Jongeren maken ook minder gebruik van andere vormen van politieke participatie, zoals het ondertekenen van petities en het deelnemen aan demonstraties.⁴⁴

Mbo-studenten behoren tot de minst politiek actieve burgers.⁴⁵ Ze brengen minder vaak hun stem uit bij landelijke verkiezingen dan zowel hogeropgeleide jongeren, als ouderen met een lager opleidingsniveau. Daarnaast zijn lageropgeleide jongeren minder actief in (niet-electorale) politieke participatie.⁴⁶

³³ Ridder et al., 2020.

³⁴ Opkomst bij Tweede Kamerverkiezingen zie https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wsz/opkomst_bij_tweede_kamerverkiezingen

³⁵ Tiemeijer, 2010.

³⁶ Noordzij, de Koster & van der Waal, 2021.

³⁷ Bovens & Wille, 2010.

³⁸ Schmeets, 2017a.

³⁹ Wenekers, Boelhouwer, Van Campen & Kullberg, 2019.

⁴⁰ Wille, 2011; 2017.

⁴¹ Van Hal & Kanne, 2021.

⁴² Den Ridder, Dekker & Van Ditmars, 2012; Wenekers, Boelhouwer, Van Campen & Kullberg, 2019.

⁴³ ROB, 2019; Schmeets, 2017a.

⁴⁴ Sloam, 2016.

⁴⁵ Rekker, 2017.

⁴⁶ Aalberts, 2006; Nieuwelink, 2020; Van de Werfhorst, 2016.

3 Democratische innovatie

Om het onbehagen met het functioneren van de democratie te ondervangen, experimenteren overheden met nieuwe instrumenten en arrangementen om burgers nauwer bij democratische processen te betrekken. Nederland is een representatieve democratie, maar met steeds meer elementen van de participatieve en deliberatieve democratie. Dit hoofdstuk gaat nader in op democratische innovaties en geeft handvatten om de uitkomsten van de focusgroepgesprekken met mbo-studenten in de volgende hoofdstukken te duiden. Na een korte schets van de kernelementen van de representatieve, de participatieve en de deliberatieve democratie, introduceren we het concept democratische innovatie en de innovaties die we aan de focusgroepen hebben voorgelegd: het burgerforum, het digitale platform en het referendum. We staan vervolgens stil bij kenmerken die de steun voor democratische innovaties beïnvloeden.

3.1 Vormen van democratie

De representatieve democratie

In een representatieve democratie kiezen burgers volksvertegenwoordigers die namens hen wetgeving en beleid ontwikkelen. Volksvertegenwoordigers hebben de taak de stem van het volk tegenover het bestuur tot uitdrukking te brengen, kaders te stellen waarbinnen het bestuur beleid dient te ontwikkelen, en het bestuur te controleren in de uitoefening van zijn taken. Burgers selecteren vertegenwoordigers die dit voor hen doen.

Representatieve democratieën kennen een verschillende mate van betrokkenheid van burgers bij bestuurlijke processen. Minimaal beperkt de publieke betrokkenheid zich tot het periodiek uitbrengen van een stem bij verkiezingen. Daarna kwijten de gekozen bestuurders zich voor een bepaalde periode van hun taken en oefenen ze macht uit zonder last of ruggespraak. In de Nederlandse praktijk staan bestuur en samenleving echter niet zo ver van elkaar af. De bevolking kan op verschillende manieren invloed uitoefenen op politici om het beleid bij te sturen. Langs formele kanalen kan dat indirect zijn, bijvoorbeeld via vakbonden of belangenorganisaties), of direct, via instrumenten als petitie en burgerinitiatieven. Ook via informele kanalen kunnen burgers invloed uitoefenen, denk aan buitenparlementaire acties zoals demonstraties en straatprotesten

De participatieve democratie

In tegenstelling tot in de representatieve democratie, kunnen burgers in de participatieve democratie direct meebeslissen. Een veelgebruikte definitie is die van Barber: 'Participerende democratie [. . .] staat voor de vorm waarin het volk letterlijk zichzelf bestuurt, direct en participierend, dag in dag uit, in alle aangelegenheden die hen in hun gemeenschappelijk leven raken.'⁴⁷

Aan de participatieve democratie wordt een aantal voordelen toegeschreven.⁴⁸ Zo bevordert ze het inzicht en de bekwaamheid die burgers nodig hebben om deel te nemen aan democratische besluitvormingsprocessen. Burgers ontwikkelen een gevoel van collectieve verantwoordelijkheid en gaan zichzelf zien als deel van een gemeenschap, samen met anderen die heel verschillend kunnen zijn.

Niet iedereen is het eens met de gedachte dat betrokkenheid bij politiek vereist is om een volwaardig burger te zijn.⁴⁹ Veel mensen willen niet deelnemen en ontlenen hun gevoel van eigenwaarde of identiteit niet aan hun politieke betrokkenheid, maar aan andere activiteiten. Het is ook maar de vraag of in een participatieve democratie een minderheid van participerende burgers geen besluiten neemt ten nadele van een niet participerende meerderheid. Verder zijn kennis en deskundigheid noodzakelijk om goede beslissingen te kunnen nemen, maar ontbreekt een mechanisme dat ervoor zorgt dat deelnemende burgers hierover beschikken.

De deliberatieve democratie

In een deliberatieve democratie komen mensen met wederzijds respect samen om politieke vraagstukken waarmee zij worden geconfronteerd te bespreken. Op basis van de aangedragen argumenten beslissen ze over het beleid dat hen allen aangaat.⁵⁰ Waar in een participatieve democratie het accent ligt op het deelnemen aan besluitvorming, ligt de focus in een deliberatieve democratie op dialoog en de uitwisseling van inzichten, meningen en argumenten. De rechtvaardiging van besluiten ligt in het tweede geval in de onderbouwing waarom ze zijn genomen.

In wezen berust de deliberatieve democratie op de veronderstelling dat de deelnemers kunnen worden overtuigd door betere argumenten en dat dialoog mensen van mening kan doen veranderen.⁵¹ Hier speelt volgens Landemore cognitieve diversiteit een belangrijke rol: de uiteenlopende manieren hoe

⁴⁷ Barber, 1995:912, in Fuchs, 2007:40.

⁴⁸ Pateman, 1970, 'Participation and Democratic Theory'.

⁴⁹ Parvin 2008.

⁵⁰ Bächter e.a., 2020.

⁵¹ Ackerman & Fishkin, 2008.

verschillende mensen een probleem of vraag benaderen.⁵² Cognitieve diversiteit maakt het voor deelnemers aan een discussie makkelijker om van standpunt te veranderen en helpt samenlevingen om te profiteren van de collectieve intelligentie die er aanwezig is. Actieve participatie stimuleert mensen om meer verantwoordelijkheid te nemen voor het oplossen van maatschappelijke problemen.⁵³

De participatieve en de deliberatieve democratie vergroten het vermogen van burgers om argumenten over complexe politieke problemen te begrijpen en te verwoorden.⁵⁴ Deelname aan participatieve en deliberatieve processen zorgt ervoor dat mensen beter geïnformeerd zijn over politieke vraagstukken. Het kan hen van mening doen veranderen. Beide vormen van democratie stimuleren de burger om meer verantwoordelijkheid te nemen voor het oplossen van maatschappelijke problemen.

3.2 Drie democratische innovaties

In de afgelopen decennia zijn in de Nederlandse representatieve democratie participatieve en deliberatieve instrumenten voor burgerparticipatie geïntroduceerd, zoals het referendum en het burgerforum. Deze instrumenten worden democratische innovaties genoemd. In dit onderzoek verstaan we onder democratische innovaties: instituties die specifiek zijn ontworpen om burgerparticipatie in het politieke besluitvormingsproces te vergroten en te verdiepen.⁵⁵ Het gaat hierbij om besluitvormingsprocessen binnen het openbaar bestuur, zowel bij nationale als bij lagere overheden’.

Er zijn veel voorbeelden van democratische innovaties, zoals het burgerpanel, het burgerforum, het participatief budget, de deliberatieve opiniepeiling, het referendum, het preferendum, online stemmen (e-voting), digitale petitie (e-petitie) en online discussieplatforms.⁵⁶ In onze focusgroepen hebben we drie democratische innovaties besproken. Het referendum kan geassocieerd worden met de participatieve democratie; het burgerforum en het online forum met de deliberatieve democratie.⁵⁷

⁵² Landemore, 2012.

⁵³ Fishkin, 1997.

⁵⁴ Pateman, 2012.

⁵⁵ Smith, 2009, p.5; 2011, p. 895.

⁵⁶ Smith, 2005.

⁵⁷ O'Flynn, 2019.

Het referendum

De bekendste democratische innovatie is het referendum, een volksstemming waarbij burgers rechtstreeks mogen stemmen over een politieke kwestie, beslissing of beleid.⁵⁸ Referenda kunnen op drie punten van elkaar verschillen:

- zijn ze op initiatief van burgers of van de overheid;
- gaan ze over een ingediend voorstel of over een aangenomen voorstel; en
- is de uitkomst adviserend of bindend?

Het referendum is een vorm van directe democratie. Bij een directe democratie beslist het volk direct mee over staatszaken.⁵⁹ Een voorbeeld is Zwitserland, waar op basis van referenda wetgeving over belangrijke thema's wordt ontworpen, vastgesteld en uitgevoerd. Buiten Zwitserland komt deze vorm van directe democratie in Europa nauwelijks voor.

Het burgerforum

De meest voorkomende deliberatieve democratische innovatie is het burgerforum, een groep burgers die adviseert of meebeslist over een politieke kwestie, beslissing of beleid. De deelnemers zijn geloot en vormen een afspiegeling van de samenleving.⁶⁰ Het burgerforum komt meestal meerdere keren bijeen gedurende een periode van enkele weken of maanden en doorloopt drie fasen:

- de informatieve fase, waarin de deelnemers informatie opvragen bij en ontvangen van deskundigen en belanghebbenden;
- de deliberatieve fase, waarin ze onder begeleiding van moderatoren overleggen over een vraagstuk en tot oplossingen of verbeteringen proberen te komen; en
- de besluitvormingsfase, waarin ze aanbevelingen doen, die in ontvangst worden genomen door het politieke orgaan.⁶¹

E-democratie: digitale discussieplatforms

Overheden maken steeds vaker gebruik van digitale instrumenten om burgerparticipatie te organiseren, met name op lokaal niveau. Het Rathenau Instituut onderscheidde in eerder onderzoek drie typen instrumenten voor verschillende doeleinden:⁶²

- informatieve burgerbetrokkenheid (e-informatie);
- beleidsbeïnvloedende burgerbetrokkenheid (e-consultatie); en
- directe burgerbetrokkenheid (e-besluitvorming)

⁵⁸ Morel, 2012.

⁵⁹ Zie: <https://www.montesquieu-instituut.nl/id/vjntb0w9l0ni/democratie>

⁶⁰ Ridder et al., 2021.

⁶¹ Vergelijkbaar met het BOB-vergadermodel dat in veel gemeenteraden wordt gebruikt: beeldvorming – oordeelsvorming – besluitvorming.

⁶² De Jong et al. 2020.

De verschillende typen instrumenten kunnen onderdeel zijn van een antwoord op i) de behoefte van burgers om zich adequaat vertegenwoordigd te voelen door politici en bestuurders in debatten en beslissingen, en ii) de behoefte van politici en bestuurders om zicht te hebben op wat er speelt in de samenleving en de kennis en kunde van burgers te benutten. Bovendien laten voorbeelden (uit het buitenland) zien dat de digitale instrumenten kunnen bijdragen aan de democratische legitimiteit van wetgevings- en besluitprocessen. Dit gebruik van digitale instrumenten om de gewenste burgerbetrokkenheid bij politiek en bestuur te organiseren en om de democratische besluitvormingsprocessen te ondersteunen en te helpen vormgeven wordt ook wel digitale democratie genoemd.⁶³

3.3 De steun voor democratische innovaties

Uit studies komen meerdere factoren naar voren die van belang zijn voor de steun onder burgers voor innovaties die bedoeld zijn om hen bij het democratisch proces te betrekken. Zo vinden burgers representativiteit belangrijk. De steun voor bijvoorbeeld een burgerforum is groter wanneer de deelnemers een afspiegeling vormen van de samenleving.⁶⁴ Wil men de uitkomst als legitiem ervaren, dan is het belangrijk dat alle achtergronden en perspectieven vertegenwoordigd zijn in het proces.⁶⁵

Een andere belangrijke factor is commitment. De steun voor democratische innovaties is afhankelijk van de daadwerkelijke invloed op de politieke besluitvorming.⁶⁶ Burgers willen alleen deelnemen aan participatieprocessen als ze erop kunnen vertrouwen dat degenen die uiteindelijk de beslissingen nemen voldoende rekening houden met de uitkomsten daarvan. Steun voor (digitale) participatie hangt daarmee ook af van de feedback die deelnemers krijgen over hoe de uitkomst is meegenomen in de uiteindelijke besluitvorming.⁶⁷

⁶³ <https://www.rathenau.nl/nl/kennis-voor-transities/digitale-democratie-hoedan>

⁶⁴ Christensen, 2020; Goldberg, 2021.

⁶⁵ Fishkin, 1997.

⁶⁶ Escher & Rottinghaus, 2018.

⁶⁷ O'Brien, Golden & Scott, 2021.

Kader 2 Democratische innovatie in Nederland

Referenda

In Nederland is er weinig directe democratische besluitvorming en worden de meeste referenda op lokaal niveau georganiseerd.⁶⁸ Tussen 2015 en 2018 was de Wet raadgevend referendum (Wrr) van kracht die burgers in staat stelde om een adviserend, correctief referendum te organiseren op nationaal niveau.⁶⁹ Er zijn twee nationale referenda georganiseerd. Het eerste in 2016 ging over de associatieovereenkomst van de Europese Unie met Oekraïne. Het tweede in 2018 ging over de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (ook wel bekend als de Sleepwet).⁷⁰ Nadat de regering de Wrr in 2018 had afgeschaft, verwierp de Tweede Kamer een voorstel voor een bindend correctief referendum, dat was ingediend naar aanleiding van het rapport van de Staatscommissie Parlementair Stelsel.⁷¹

Burgerfora

Hoewel burgerfora in Nederland meestal op lokaal niveau zijn georganiseerd,⁷² zijn er ook burgerfora op nationaal niveau geweest. Het bekendste voorbeeld is het Burgerforum Kiesstelsel uit 2006. Hiervoor werden 140 burgers uitgenodigd om het Nederlandse kiesstelsel te bespreken en met aanbevelingen voor verbeteringen te komen.⁷³ In negen maanden tijd kwamen ze tien keer bijeen, van vrijdagavond tot zaterdagavond, om te luisteren naar deskundigen en te overleggen, ook met experts en stakeholders.⁷⁴ Tijdens het hele beraadslagingsproces konden niet-geselecteerde burgers hun mening delen op een officiële website. Op 14 december 2006 presenteerde het burgerforum haar aanbevelingen aan de minister voor Bestuurlijke vernieuwing en Koninkrijksrelaties. In 2008 liet zijn opvolger weten niet van plan te zijn de aanbevelingen op te volgen.⁷⁵

Digitale participatieplatforms

Digitale discussieplatforms worden in Nederland vooral gebruikt op lokaal niveau, bijvoorbeeld in Amsterdam-Oost, Amsterdam-West, Katwijk, Utrechtse Heuvelrug en Stichtse Vecht.⁷⁶ In Amsterdam-Oost zette de wijkraad het platform Your Priorities in om burgers weer bij de wijkpolitiek te betrekken.⁷⁷ De wijkraad in Amsterdam-West introduceerde in 2017 'de Stem van West' om burgers in staat te stellen om de politieke agenda van de wijkraad te beïnvloeden, door voorstellen omhoog te stemmen.⁷⁸

⁶⁸ ROB, 2005a; Thomassen, 2010.

Dat burgers commitment en feedback belangrijk vinden, betekent niet dat ze vinden dat ze altijd hun zin moeten krijgen. De meeste burgers staan sceptisch tegenover de beslissingsbekwaamheid van hun medeburgers.⁷⁹ Zo hebben ze bij burgerfora een voorkeur voor niet-bindende aanbevelingen en een beslissingsbevoegdheid die in handen blijft van gekozen vertegenwoordigers.⁸⁰ Bij referenda is dit minder eenduidig. Sommige onderzoeken wijzen uit dat burgers in meerderheid voorstander zijn van bindende referenda,⁸¹ terwijl eerdere onderzoeken juist een voorkeur voor consultatieve referenda laten zien.⁸²

Burgers hebben over het algemeen een voorkeur voor offline participatieprocessen. Dat geldt het sterkst voor lageropgeleiden.⁸³ Als burgerparticipatie digitaal wordt georganiseerd, hebben burgers voorkeur voor een door de overheid georganiseerd online deliberatie- of consultatieproces, omdat zij ervan uitgaan dat dergelijke processen relatief veel invloed hebben op de democratische besluitvorming.⁸⁴

3.4 Jongeren en democratische innovatie

In dit verkennende onderzoek gaan we na of jongeren gebruik willen maken van (digitale) democratische innovaties, en zo ja, onder welke voorwaarden. Hoewel er weinig onderzoek is gedaan naar de opvattingen van mbo-studenten over de democratie en het gebruik van democratische innovaties,⁸⁵ zijn er wel onderzoeken naar de voorkeuren van jongeren bij democratische besluitvorming en politieke participatie. Een onderzoek van I&O Research voor het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties laat zien dat ongeveer de helft van de Nederlandse jongeren wil meebeslissen over actuele maatschappelijke vraagstukken zoals het klimaat, onderwijs en studiefinanciering.⁸⁶ Slechts 2% van

⁶⁹ ROB, 2018.

⁷⁰ Van der Meer, Wagenaar & Jacobs, 2020.

⁷¹ Staatscommissie Parlementair Stelsel (Commissie-Remkes), 2018.

⁷² Hendriks, Jacobs & Michels, 2021; Michels, 2006; 2008.

⁷³ De Jongh, 2013; Hendriks & Michels, 2011a; Leyenaar, 2009.

⁷⁴ Leyenaar, 2009.

⁷⁵ De Jong, R., Jansen, J., Faasse, P. & Diederens, P. 2020; De Jongh, 2013.

⁷⁶ De Bruijn & Cadat-Lampe, 2020.

⁷⁷ De Bruijn & Cadat-Lampe, 2020.

⁷⁸ De Zeeuw & Pieterse, 2019.

⁷⁹ Jacquet, 2019; Rojon, Rijken & Klandermans, 2019.

⁸⁰ Goldberg, 2021.

⁸¹ Dekker & Den Ridder, 2018.

⁸² Van Dijk & Coffé, 2011.⁸³ Christensen, 2020; Goldberg, 2021; Christensen, Karjalainen & Lundell, 2016.

⁸³ Christensen, 2020; Goldberg, 2021; Christensen, Karjalainen & Lundell, 2016.

⁸⁴ Royo, Yetano & Acerete, 2014; Van den Berg, 2019.

⁸⁵ Onderzoek dat hieraan raakt: Vaessen, Daas & Nieuwelink, 2022; Van der Zanden, W. & Wanders, F. (2019).

⁸⁶ I&O Research (2021b).

de jongeren gaf aan geen enkele interesse te hebben in meer betrokkenheid bij democratische besluitvorming.

Uit dit onderzoek van I&O Research bleek ook dat jongeren meer gebruikmaken van traditionele vormen van politieke participatie dan van innovatieve vormen zoals burgerfora en digitale middelen. Twee derde participeert het liefst via verkiezingen, een derde noemt het referendum als een belangrijke manier om mee te doen. Maar de online petitie is dan wel weer erg populair. Meer dan de helft van de jongeren heeft weleens een online petitie getekend. In een eerder onderzoek van de Nationale Jeugdraad noemden zeven op de tien jongeren stemmen tijdens verkiezingen als middel om iets voor elkaar te krijgen in de politiek.⁸⁷

Het onderzoek van I&O Research liet ook zien dat jongeren deelname aan digitale discussies in veel mindere mate steunen. Slechts een derde is voor de invoering van referenda, en 18% voor het gebruik van deliberatieve besluitvormingsprocessen. 15% van de jongeren is voorstander van het gebruik van digitale tools zoals sociale media of een mobiele applicatie. Uit een ander onderzoek van I&O Research voor het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties bleek dat jongeren alleen voorstander zijn van online middelen die gekoppeld zijn aan een offline participatieproces.⁸⁸

Een onderzoek van Motivaction voor hetzelfde ministerie leverde vergelijkbare resultaten op: 90% van de jongeren wil meepraten of meedenken met de politiek.⁸⁹ Als belangrijkste thema's daarvoor noemden ze het klimaat, onderwijs en werk/economie. De jongeren uit dit onderzoek waren iets positiever over deelname aan (online) politieke discussies. Ongeveer drie op de tien was hier voorstander van.

In Nederland is nog weinig onderzoek gedaan naar de kijk van jongeren op digitale discussieplatforms voor politieke burgerbetrokkenheid. In het buitenland is dergelijk onderzoek wel verricht. Hieruit blijkt dat jongeren ondanks interesse in discussies op digitale platforms, vaak niet van plan zijn om zelf deel te nemen.⁹⁰ Ze denken niet alleen dat digitale discussies weinig invloed hebben op de besluitvorming, maar ook dat ze van bedenkelijke kwaliteit zijn en snel kunnen ontsporen.⁹¹ Ze zijn zich ervan bewust dat (politiek-gevoelige) uitspraken vindbaar zijn voor potentiële werkgevers, die hen daarom zouden kunnen afwijzen bij een sollicitatie. Daarom geven de meesten de voorkeur aan face-to-facediscussies.⁹²

⁸⁷ Rebel, S. (2015).

⁸⁸ I&O Research (2021a).

⁸⁹ Motivaction (2020).

⁹⁰ Allaste & Saari, 2020; Edelmann, Krimmer & Parycek, 2008; Sveningsson, 2014.

⁹¹ James & Cotnam-Kappel, 2020 ; Sveningsson, 2014.

⁹² Cammaerts, Bruter, Banaji, Harrison, Anstead, 2016.

4 Ervaringen van mbo-studenten met de representatieve democratie

Dit hoofdstuk gaat over de vraag hoe jongeren in het middelbaar beroepsonderwijs denken over de democratie en hoe die momenteel functioneert. Hiervoor gebruiken we de uitkomsten van de focusgroepen die we met hen hielden. We kijken hoe mbo-jongeren denken over de democratie als bestuursvorm, hoe die democratie volgens hen functioneert, in hoeverre zij zich vertegenwoordigd voelen en hoe ze aankijken tegen de rol van de burger in een representatieve democratie. We sluiten af met een samenvatting.⁹³

Voor dit kwalitatieve onderzoek hebben we gebruik gemaakt van de methode van focusgroepen. Dit zijn groeps gesprekken met een beperkt aantal deelnemers, waarmee wordt geprobeerd te zoeken naar een bepaalde consensus van opinies over een specifiek onderwerp. In de paragrafen hierna staan geanonimiseerde uitspraken uit deze focusgroepen. De code achter elke uitspraak verwijst naar de individuele deelnemer die hem heeft gedaan.

4.1 Tevreden over de democratie als bestuursvorm

Als het gaat om de democratie als bestuursvorm zijn de meeste studenten positief gestemd. Hoewel ze van mening zijn dat ook de democratie 'niet probleemloos' is, zien ze haar, in vergelijking met andere bestuursvormen, als de meest eerlijke manier van besturen.

'Ja, ja het is beter dan een dictatuur of zo, nu hebben we tenminste nog wat te zeggen.' (S48)

Er wordt alleen vergeleken met de dictatuur als bestuursvorm. Er worden geen andere alternatieven genoemd zoals de theocratie of de technocratie. Enkele studenten merken op dat zij als inwoners van een representatieve democratie geen persoonlijke ervaringen hebben met alternatieve bestuursvormen, zodat ze lastig kunnen oordelen over hoe die zich verhoudt tot andere bestuursvormen.

Veel studenten maken bij hun oordeel over onze democratie ook de vergelijking met andere landen.

⁹³ Waar wij het over mbo-jongeren of mbo-studenten hebben, bedoelen we de mbo-jongeren die hebben deelgenomen aan ons onderzoek.

'Ik ben tevreden met de manier waarop de Nederlandse democratie werkt; als je het vergelijkt met andere landen natuurlijk wel.' (S59)

De mbo-jongeren geven aan dat we het in Nederland, vergeleken met andere landen, 'nog niet zo slecht hebben'. Vooral het meerpartijstelsel waardoor je als burger 'gewoon meer keuze hebt', wordt als voordeel gezien. De jongeren noemen met name de hoeveelheid politieke partijen en de verscheidenheid aan standpunten als pluspunten van ons stelsel.

Als we inzoomen op de representatieve variant van de democratie, zien we wederom dat de jongeren overwegend positief zijn. Een aantal is van mening dat meer directe vormen van democratie waarin alle burgers kunnen meebeslissen, altijd gepaard gaan met meningsverschillen en conflict. Dat zou volgens hen leiden tot onnodig lastige en langdurige besluitvormingsprocessen. Ze menen dat het simpelweg onmogelijk is om elke burger aan het woord te laten en vinden de indirecte, representatieve democratie daarom beter.

Andere studenten zijn voorstander van de representatieve democratie omdat ze denken dat burgers, waaronder zichzelf, niet in staat zouden zijn om betere beslissingen te nemen dan gekozen vertegenwoordigers, of op betere manier.

'Iemand moet het toch doen, en ik zou ook niet weten hoe iemand het beter zou kunnen doen.' (S4)

Deze jongeren geven aan dat politieke kwesties ingewikkeld zijn en dat zij het lastig vinden om deze te volgen en te begrijpen. Zij vinden dat de verantwoordelijkheid voor het nemen van belangrijke politieke beslissingen daarom ook bij verkozen vertegenwoordigers moet liggen.

'Ik ben helemaal niet zo goed met leren, en het is heel veel papierwerk en zo. En als ik soms zie dat het allemaal best ingewikkeld is en dat je echt keuzes voor het land moet maken, denk ik soms 'nou, toch maar niet!.' (S31)

Anderzijds meent een enkele student dat belangrijke beslissingen beter overgelaten kunnen worden aan experts en ervaringsdeskundigen omdat politici niet per definitie beschikken over de benodigde inhoudelijke kennis.

'De mensen die bijvoorbeeld in de gemeenteraad zitten of in de Tweede Kamer, dat zijn de mensen die zich het beste kunnen profileren (..) Ze zijn niet gekozen voor hun kennis, maar ze zijn vaak gewoon gekozen omdat ze bekend zijn.' (S16)

4.2 Ontevreden over het functioneren van de democratie

‘Het lijkt of men de idee democratie wel genegen is, maar niet de praktijk ervan, of in elk geval niet de huidige praktijk.’ Dat stelt cultuurhistoricus David van Reybrouck in zijn boek *Tegen verkiezingen*.⁹⁴ Datzelfde beeld zien we grotendeels terug in de focusgroepen. Waar de jongeren grotendeels positief zijn over de idee van representatieve democratie als bestuursvorm, zijn ze minder tevreden over de manier waarop die momenteel functioneert. Een merendeel meent dat burgers niet of nauwelijks invloed hebben op bestuur en beleid.

‘Wij zijn machteloos in principe.’ (S5)

Veel studenten menen dat een stem uitbrengen op een politieke partij weinig impact heeft op het beleid en de beslissingen van de regering. Ze wijzen er hierbij vaak op dat kiezers geen enkele invloed hebben op zowel de formatie als op het coalitieakkoord.

‘Je kiest wel een partij zeg maar, maar daarna hebben die partijen de vrije hand in wat ze zelf willen, dus dan heb je in principe nog geen ene ruk in te brengen.’ (S14)

4.2.1 Het op voorhand uitsluiten van partijen

Voor een groot deel van de studenten is het uitsluiten van andere politieke partijen van regeringsdeelname, vaak zelfs al voor de verkiezingen, de voornaamste reden voor het gevoel dat burgers weinig invloed hebben op democratische besluiten in Nederland. Dit gevoel wordt gevoed door de opvatting dat deelname aan de regeringscoalitie noodzakelijk is, omdat oppositiepartijen nagenoeg geen invloed hebben op democratische processen en besluiten.

‘[...] Het is alleen jammer dat als je stemt en jouw partij zit niet bij de regerende partijen, dat je dus gewoon vier jaar moet wachten voordat je weer wat kan laten horen.’ (S59)

Enkele studenten menen zelfs dat burgers dusdanig weinig invloed hebben op de democratie en de coalitievorming dat er slechts één coalitie kan ontstaan in Nederland. Zij hebben het gevoel dat de partijen die aan de macht zijn al bij voorbaat bepaald hebben met wie ze gaan regeren, waardoor het niet veel zin heeft om op de overige partijen te stemmen. Toch blijven ook deze pessimistisch

⁹⁴ Van Reybrouck, 2016.

gestemde jongeren vaak wel stemmen, in de hoop dat er misschien toch iets zal veranderen. Ze hopen het tij te keren door burgers die normaliter niet stemmen te inspireren om toch hun stem uit te brengen.

'In de hoop dat die mensen toch stemmen dat jaar en dat je dan genoeg stemmen krijgt om de grote partijen eindelijk eens van de macht af te krijgen.' (S14)

Een aantal studenten heeft er wel begrip voor dat sommige partijen niet met elkaar willen samenwerken, bijvoorbeeld wanneer ze elkaars standpunten te extreem vinden. Toch vinden de meesten het kwalijk dat partijen andere partijen al voor de verkiezingen uitsluiten van deelname aan de formatie.

'Ik vind het ook zo raar altijd dat de politiek mag zeggen 'ik wil niet met hen regeren', [...] in theorie is die keuze al gemaakt, met wie ze gaan regeren, want er is voor gestemd.' (S3)

Deze studenten zijn van mening dat de partijen met de meeste stemmen zouden moeten proberen met elkaar te regeren. Veel jongeren vinden het ook niet verrassend dat het op voorhand uitsluiten van bepaalde partijen onder aanhangers van deze partijen resulteert in gevoelens van uitsluiting.

'Als je bij de verkiezingen al gelijk gaat uitsluiten welke partijen je wel wilt hebben in een regering en welke niet, dan kan ik me voorstellen dat een bepaalde groep mensen zich buitengesloten voelt.' (S52)

4.2.2 Achterkamertjespolitiek en de belangen van een elite

Veel studenten zijn van mening dat er momenteel een gebrek is aan openheid en transparantie in politieke besluitvormingsprocessen. Zij denken dat er veel wetten en beleid 'achter de rug om' van burgers gemaakt worden, terwijl dat beleid indruist tegen de wensen van de bevolking.

'Wij hebben als volk niet zo heel veel te zeggen. Er worden gewoon regels en wetten doorgedrukt waar verder niemand vanaf weet, wat een beetje tussen neus en lippen door gebeurt, en dan worden er dingen doorgedrukt.' (S10)

Hoewel sommige studenten van mening zijn dat politici het beste met het volk voor hebben, vinden veel anderen het tegenovergestelde. Ze menen dat politici voornamelijk handelen uit eigenbelang en zich weinig tot niets aantrekken van de belangen van burgers.

'Het voelt heel erg als je kijkt naar de politiek alsof ze eigenlijk alleen maar geven om (..) hoe hun er het beste uitkomen, niet zozeer hoe de bevolking er uitkomt.' (S14)

Een aantal jongeren heeft het gevoel dat politici goed weten hoe ze hun zin kunnen 'doordrukken'. Geregeld wordt Mark Rutte genoemd als voorbeeld van iemand die handelt uit eigenbelang, maar ook als iemand die schandalen niet serieus lijkt te nemen.

'Moet je kijken wat een schandalen er naar buiten zijn gekomen, en hij lacht alles maar weg.' (S14)

Ondanks dat sommige studenten zeggen dat ze een gebrekkige interesse in, en kennis van de Nederlandse politiek hebben, zijn velen wel op de hoogte van de toeslagenaffaire. In nagenoeg alle groepsgesprekken komt die spontaan ter sprake wanneer het gaat over de tevredenheid met het functioneren van de democratie. Veel studenten citeren letterlijk premier Rutte die zei dat hij 'geen actieve herinnering' had aan uitspraken die hij tijdens de kabinetsformatie zou hebben gedaan over de positie van Tweede Kamerlid Pieter Omtzigt (functie elders). De toeslagenaffaire en de manier waarop politici ermee zijn omgegaan, doen het vertrouwen van deze studenten in de politiek geen goed.

'Ja, en dan heb ik ook zoiets van "ja, wat is dit nou?", dan heb je er niet echt vertrouwen in of zo.' (S7)

'Ik denk dat het wel voor heel veel mensen een krasje op het vertrouwen heeft gezet.' (S43)

4.2.3 Beloften nakomen en standpunten veranderen

Veel studenten zijn ontevreden over het functioneren van Tweede Kamerleden, omdat ze vinden dat die aan de lopende band loze beloftes doen. De jongeren denken dat ze die alleen doen om verkozen te worden, niet om ze vervolgens ook daadwerkelijk waar te maken.

'Een puntje pakken ze eruit en die voeren ze uit en voor de rest doen ze waar ze zelf zin in hebben, tot de volgende verkiezingen en dan komen ze weer met die loze beloftes.' (S14)

Daarnaast zijn veel studenten van mening dat politieke partijen vaak van standpunt veranderen. Tegelijkertijd hebben velen er begrip voor dat het niet nakomen van verkiezingsbeloften ('vergeten') en het veranderen van standpunten een uitkomst is

van het democratisch systeem in Nederland, waarin politieke partijen genoodzaakt zijn om coalities te vormen en compromissen te sluiten.

'Je moet rekening houden met wat de andere co-partijen voor punten hebben; ik denk dat heel veel dingen daardoor komen te vervallen.' (S13)

Het zou volgens de studenten goed zijn als politici en partijen hun keuzes beter toelichten aan de kiezer, met name bij het wijzigen van standpunten. Dat zou volgens hen kunnen leiden tot meer begrip voor zo'n ander standpunt of een gebroken verkiezingsbelofte.

'Als jij een standpunt hebt en je doet er niks mee, of je staat er niet meer achter [...] Als je echt uitlegt waarom je het niet hebt gedaan, dan kan je ook meer begrip verwachten.' (S16)

4.3 Zich niet goed vertegenwoordigd voelen

De jongeren hebben vrij realistische verwachtingen over de mate waarin burgers vertegenwoordigd worden in een representatieve democratie. Ze zijn van mening dat vertegenwoordiging in een dergelijk systeem nooit volledig kan zijn.

'In sommige dingen kan ik me wel vinden ja, maar niet in alles. Ik denk ook niet dat dat mogelijk is, om je echt in alles te kunnen vinden, [...] dus dan voel je je ook niet 100 procent volledig vertegenwoordigd, denk ik.' (S18)

Desalniettemin is het merendeel van de mbo-studenten ontevreden over de manier waarop zij momenteel vertegenwoordigd worden door de politici en politieke partijen in de Tweede Kamer.

Als het gaat om de vraag in hoeverre mbo-jongeren zich al dan niet vertegenwoordigd voelen door de huidige volksvertegenwoordigers, is het belangrijk om helder te krijgen waarom zij dat zo voelen. In de literatuur over vertegenwoordiging wordt vaak onderscheid gemaakt tussen de vertegenwoordiging van ideeën of standpunten (substantieve vertegenwoordiging) versus de vertegenwoordiging van demografische- of persoonskenmerken (descriptieve vertegenwoordiging).

In de focusgroepen worden beide vormen van vertegenwoordiging genoemd. Het merendeel van de studenten vat vertegenwoordiging op in substantieve termen. Deze studenten gaan bij het uitbrengen van hun stem af op de standpunten van politici en politieke partijen. Of zij zich in deze standpunten en het belang dat

partijen eraan hechten herkennen, is doorslaggevend voor de mate waarin zij zich vertegenwoordigd voelen.

'Ja daarin herken ik me wel, in mensen, maar ik vind dat vrij onbelangrijk in vergelijking met hun standpunten. Het is politiek, politiek gebaseerd op standpunten, daar houd ik van.' (S54)

Maar een aantal studenten baseert zich bij de vraag of en in welke mate zij zich vertegenwoordigd voelen in de Nederlandse representatieve democratie, ook op descriptieve kenmerken van de volksvertegenwoordigers, zoals migratieachtergrond, sekse of lichamelijke beperkingen.

'Ik heb ASD [autismespectrumstoornis] en ik ben ook een deel van gemeenschappen die helemaal niet tevoorschijn komen in de Tweede Kamer [...] Dus mijn problemen, daar wordt niet echt op gelet.' (S53)

Enkelen geven zelfs aan dat zij zich als mbo-jongere niet serieus genomen voelen.

'Nee, sowieso vind ik dat jongeren en vooral mbo-studenten gewoon niet genoeg betrokken worden bij de politiek. Vaak praten ze over hbo en universitair en niet over de mbo-studenten. Dus nee, ik vind dat er best wel wat meer gedaan moet worden met onze leeftijdscategorie en met ons opleidingsniveau.' (S49)

Anderen geven aan dat zij zich niet goed vertegenwoordigd voelen op basis van hun culturele achtergrond, opvattingen en belangen.

'Nou ik vind niet dat de huidige maatschappij en democratie wat doet voor de Roma-belangen. Mijn cultuur is Roma, en ik vind niet dat ze iets doen om woonwagengerechtigden te realiseren of iets, terwijl het gewoon een Nederlandse cultuur is.' (S21)

Weer anderen geven aan dat zij zich slecht vertegenwoordigd voelen op basis van de plek waar ze wonen. Zij zien een kloof tussen de Randstad en het Nederland daarbuiten, zowel wat betreft de aandacht als de financiële middelen die beide gebieden ontvangen. Volgens hen wordt bijvoorbeeld het cultuurbudget ongelijk verdeeld.

'Nou, naar mijn mening kijken politiekelingen niet verder dan Den Haag, Rotterdam, Amsterdam, Eindhoven, een beetje de grote steden, en het westen.' (S3)

'Oh ja, ze kijken tot Utrecht, en wat daarnaast ligt is Duitsland, zoals mijn vader dat altijd zegt.' (S2)

'Het platteland wordt een beetje vergeten. [...] Twee jaar geleden was er een budget voor 20 miljoen aan cultuur, en van die 20 miljoen ging er uiteindelijk 100.000 naar de provincie Overijssel, en de rest ging allemaal naar de grote steden.' (S3)

4.4 De rol van de burger in de democratie

Sommige studenten zijn tevreden met de rol die weggelegd is voor burgers in een representatieve democratie. Voor hen is het uitbrengen van een stem tijdens de verkiezingen voldoende om het gevoel te hebben invloed uit te kunnen oefenen op politieke beslissingen en processen.

'Ik vind het op zich wel genoeg dat we gewoon kunnen stemmen op iemand anders die dan wel inbreng heeft, eigenlijk.' (S17)

Onder het grootste deel van de studenten leeft echter enige ontevredenheid over de rol van burgers. Ze vinden dat die meer betrokken zouden moeten worden bij het nemen van belangrijke politieke beslissingen, of in staat gesteld zouden moeten worden om maatschappelijke problemen op hun eigen manier op te lossen.

'Ik vind wel dat we nog stappen moeten maken naar een samenleving waarin wij [als burgers] meer worden betrokken in de politiek en bij de beslissingen die er gemaakt moeten worden.' (S50)

Velen zijn voorstander van meer burgerbetrokkenheid en mogelijkheden voor deelname aan democratische besluitvorming, omdat ze met stemmen alleen onvoldoende invloed kunnen uitoefenen. Ze menen dat burgers via het uitbrengen van hun stem niet of nauwelijks invloed hebben op politieke beslissingen, omdat hun stem er een uit velen is.

'Tsjja, [...] er zijn zoveel mensen die stemmen, die op andere partijen stemmen, dus het heeft niet echt zin denk ik.' (S40)

Bovendien vinden veel jongeren het kiezen van een volksvertegenwoordiging geen geschikte manier om als burger echt aan te geven wat je (belangrijk) vindt. Je kunt immers alleen je stem uitbrengen op een politieke partij of een persoon, maar niet op specifieke plannen of standpunten, zo redeneren ze. Daarnaast kunnen burgers standpunten niet prioriteren of eigen standpunten en ideeën aandragen.

'Ik heb het gevoel dat je met stemmen niet echt, écht kiest wat je echt wil. Want ik kan wel stemmen, maar heb ik gezegd wat ik echt wil? Nee.' (S13)

Daarom zijn deze jongeren van mening dat het goed zou zijn om burgers meer directe invloed te geven in democratische besluitvorming.

Als het gaat om het betrekken van jongeren zelf, dan valt op dat de behoefte aan inspraak afhankelijk is van het vraagstuk. De jongeren zouden met name meer betrokken willen worden bij vraagstukken die hen aan het hart gaan omdat zij er persoonlijk mee te maken hebben, zoals het klimaat, het onderwijssysteem, de woningmarkt en (in mindere mate) het zorgstelsel.

4.4.1 De eigen rol

Hoewel veel deelnemers aan onze gesprekken menen dat burgers meer invloed op politiek en beleid zouden moeten hebben, wil dat niet zeggen dat ze ook een grotere rol voor zichzelf zien. Een aantal geeft expliciet aan geen behoefte te hebben aan meer invloed. De meesten van hen zijn niet erg in politiek geïnteresseerd; politiek speelt geen belangrijke rol in hun leven.

'Politiek boeit mij echt helemaal niks, dat zeg ik je heel eerlijk.'
(S5)

'Het boeit me eigenlijk niet zo [...] Als er iets beslist wordt dan denk ik van: "ja, het zal wel". Maakt mij niet heel veel uit.' (S40)

In sommige gevallen vindt deze desinteresse zijn oorsprong in een gebrek aan politieke kennis en zelfvertrouwen. Een aantal jongeren heeft het gevoel niet te beschikken over de benodigde informatie en vaardigheden, en meent daarom geen recht te hebben om deel te nemen aan politieke processen.

'Ja, mij interesseert het eigenlijk helemaal niks. [...] Ik denk dat ik het ook gewoon niet begrijp wat er gezegd wordt.' (S58)

In andere gevallen komt de desinteresse eruit voort dat een student nog niet stemgerechtigd is. Deze jongeren geven aan dat het nog niet zinvol is om zich met politiek bezig te houden, omdat zij toch nog niet mogen deelnemen aan politieke processen.

'Je kan je er wel in verdiepen, maar dat heeft niet heel veel nut.'
(S41)

4.4.2 Goed burgerschap

Betrokkenheid bij politiek en democratie zou je kunnen zien als iets dat hoort bij burgerschap: als burger in een democratische samenleving heb je een zekere medeverantwoordelijkheid voor politieke beslissingen. Daarom hebben we de studenten ook gevraagd naar hun beeld van een goede burger en diens rol in een democratische samenleving.

Opvallend genoeg geven weinig studenten een politieke invulling aan het zijn van een goede burger in een democratische samenleving. Slechts enkelen, met name de ouderen die deelnamen aan de laatste focusgroep, vinden het uitbrengen van een stem bij verkiezingen heel belangrijk. Ze zien stemmen meer als een plicht dan een recht, en vinden dat van alle Nederlandse burgers verwacht mag worden dat ze deelnemen aan verkiezingen.

'Nou ja, het minste wat je gewoon moet doen is stemmen, dat sowieso.' (S57)

'We hebben stemrecht gekregen, dus maak er gebruik van. Daar is hard voor gevochten!'(S59)

Het merendeel vindt echter dat stemmen een recht is en geen plicht. Stemmen bepaalt niet of je een goede burger bent.

'Je moet toch echt lekker zelf weten of je dat wil doen of niet.'
(S5)

De meerderheid vindt ook dat burgers niet van elkaar mogen verwachten dat ze betrokken zijn bij democratische besluitvormingsprocessen en er actief aan deelnemen. De jongeren denken dat niet alle burgers behoefte hebben om deel te nemen aan besluitvormingsprocessen, vooral als het gaat om intensievere vormen van burgerbetrokkenheid zoals burgerfora. Ook heerst het gevoel dat niet iedere burger in dezelfde mate in staat is om deel te nemen aan dergelijke democratische besluitvormingsprocessen of zich daartoe in staat acht.

Verplichte deelname aan democratische processen, zoals stemmen bij verkiezingen of referenda, vinden de meeste jongeren dan ook geen goed idee. Zij zijn bang dat burgers die niet geïnteresseerd zijn in politiek ongeïnformeerd hun stem zullen uitbrengen.

'Dat ze gewoon random stemmen op dingen waar ze niet eens vanaf weten, en dat er mensen aan de macht komen die dat normaal nooit zouden [komen].' (S2)

Wat vinden de jongeren dan wel een belangrijk onderdeel van burgerschap in een democratische samenleving? Opvallend is dat de meesten burgerschap vooral zien in termen van sociaal-maatschappelijke deugden en plichten. Zo vinden ze dat een goede burger zich 'normaal gedraagt', conform de algemeen geaccepteerde regels en omgangsvormen. Ook menen ze dat burgers een verantwoordelijkheid hebben om 'aardig voor elkaar' te zijn, 'naar elkaar om te kijken' en anderen te helpen, bijvoorbeeld wanneer iemand valt.

'Ik denk dat wij een stukje [...] verantwoordelijkheid voor de buurt hebben, het sociale [...] zie je dat het met je burens niet goed gaat? Toon interesse, vraag, praat.' (S55)

Goed burgerschap in een democratische samenleving betekent voor veel studenten oog hebben voor je omgeving; zowel voor de mensen om je heen als je fysieke omgeving. Andere jongeren noemen tolerantie als het belangrijkste element van goed burgerschap, het hebben van respect voor elkaar en anderen in hun waarde laten, zodat iedereen zich thuis voelt in de samenleving.

'Dat je gewoon met elkaar kan samenleven, ongeacht wat je bent en wie je bent.' (S56)

4.5 Tot slot

Onze voornaamste bevindingen kunnen we in vier punten samenvatten. Ten eerste bestaat er onder mbo-jongeren ruime steun voor de representatieve democratie. Ze hebben geen goed beeld van alternatieven, maar denken dat andere vormen van bestuur snel zouden leiden tot meer chaos en ruzie, en een kleinere rol van deskundigheid in het bepalen van het beleid.

Ten tweede bestaat er bij een substantieel aantal mbo-studenten een zeker ongemak bij en ontevredenheid over het functioneren van de democratie. Dat is voor een belangrijk deel terug te voeren op het gevoel niet gehoord te worden en niet vertegenwoordigd te worden. Een gedeelde perceptie is dat de eigen groep niet wordt gehoord, niet alleen vanwege leeftijd en opleidingsniveau, maar ook vanwege factoren als etnische of culturele achtergrond en woonplaats. Dat wekt wantrouwen. Het idee leeft dat beleid wordt gemaakt in achterkamertjes, waar gevestigde politieke elites zaken onderling in hun eigen belang regelen. Er zijn jongeren die het stoort dat gevestigde machten politieke groeperingen met onwelgevallige standpunten bij voorbaat uitsluiten, ook al staan veel mensen achter die standpunten.

Ten derde hebben mbo-jongeren vaak geen positief beeld van politici. Ze vinden dat die beter hun werk moeten doen. Politici veranderen vaak van standpunt en maken beloftes niet waar.

Ten vierde vinden veel mbo-studenten dat burgers – waaronder jongeren – meer invloed op het beleid zouden moeten hebben. Weinigen voelen zich daarbij zelf geroepen om een rol te pakken. Er is een groep die aangeeft geen interesse te hebben in politiek. Maar er is ook een groep die wel een zekere blijf geeft van interesse in maatschappelijke ontwikkelingen en van relevante kennis, maar zich te weinig bekwaam vindt om een rol in het politieke proces te spelen.

5 Hoe mbo-studenten aankijken tegen democratische innovaties

Dit hoofdstuk gaat in op de vraag of de mbo-studenten zelf ook gebruik zouden willen maken van initiatieven voor burgerbetrokkenheid bij besluitvorming. We kijken of zij behoefte hebben aan dergelijke initiatieven, en onder welke voorwaarden zij hiervan gebruik zouden willen maken.

Eerst rapporteren we over hoe de mbo-jongeren die we gesproken hebben denken over drie participatie-instrumenten: het burgerforum, het digitale discussieplatform Your Priorities en het referendum. Daarna kijken we naar voorwaarden en eisen die ze zouden willen stellen aan participatie en naar ontwerpeisen voor de drie instrumenten. We sluiten het hoofdstuk af met een korte samenvatting.

In de paragrafen hierna staan geanonimiseerde uitspraken uit de focusgroepen. De code achter elke uitspraak verwijst naar de individuele deelnemer die hem heeft gedaan.

5.1 Tegemoetkomen aan de roep om inspraak

Diverse onderzoeken laten zien dat er in ons land een groeiende behoefte is aan inspraak in de besluitvorming over belangrijke thema's. Zo is een meerderheid van de burgers voorstander van bindende referenda bij belangrijke landelijke politieke kwesties.⁹⁵ Ook is er veel steun voor het idee van burgerfora met ingelote burgers.⁹⁶ Dergelijke initiatieven worden vaak gezien als een nodige correctie of aanvulling op de representatieve democratie. Concreet moeten ze tegemoetkomen aan de gevoelens van bepaalde groepen burgers dat zij niet gezien of gehoord worden.

Overheden proberen op verschillende manieren werk te maken van burgerinspraak. Zo kent ons land een traditie van burgerbetrokkenheid via wijk- en jongerenraden. In andere landen wordt ook geëxperimenteerd met digitale instrumenten, zoals websites en apps om mee te agenderen, informeren, delibereren of stemmen.⁹⁷ Vaak wordt verondersteld dat online omgevingen met name beter aansluiten bij de

⁹⁵ Ridder et al., , 2020; 2021.

⁹⁶ Den Ridder e.a., 2021.

⁹⁷ De Jong, R., Jansen, J., Faasse, P., & Diederens, P. (2020).

wensen en behoeften van jongeren, omdat zij al gewend zijn om gebruik te maken van digitale diensten. Maar is die aanname wel terecht?

Om een beter beeld te krijgen van de participatiewensen en -behoeften van mbo-studenten, hebben we hen concrete democratische innovaties voorgelegd die andere landen inzetten om burgerparticipatie bij besluitvorming mogelijk te maken. Specifiek ging het om het Franse burgerforum uit 2019 waarbij burgers mochten meepraten over beleidsprioriteiten, het digitale platform Your Priorities, waarop burgers onderling en met politici kunnen debatteren over ideeën voor beleid en wetten, en het bindend referendum. Voor dat laatste namen we Zwitserland als voorbeeld, dat hiermee een ruime ervaring heeft.

5.1.1 Burgerforum

Als antwoord op de gele-hesjescrisis organiseerde Frankrijk in 2019 een groot nationaal debat. Het *Grand Débat* moest ervoor zorgen dat burgers zich weer gehoord voelden en de ruimte kregen om mee te denken over oplossingen voor enkele grote en belangrijke uitdagingen waar het land voor stond. Maandenlang werden bijeenkomsten georganiseerd op verschillende plekken in het land.

De deelnemers produceerden 149 voorstellen zoals een verlaging van de btw op treinkaartjes, een verbod op reclame voor fossiele brandstoffen en een stop op de bouw of uitbreiding van luchthavens. Vooraf had president Macron toegezegd dat hij alle voorstellen van het burgerforum zonder aanpassingen zou doorsturen naar de regering of het parlement. Wel had hij het recht om er twee af te keuren, en nog twee moesten via een referendum worden voorgelegd aan de bevolking omdat ze over de grondwet gingen. Uiteindelijk stuurde hij 145 voorstellen door naar zijn ministeries en het parlement.⁹⁸ Meer dan de helft van de voorstellen zijn in de senaat gesneuveld en van de rest is meer dan driekwart afgezwakt of aangepast.⁹⁹

De meeste mbo-studenten zijn gecharmeerd van het idee van een soortgelijk debat in Nederland. Ze geven aan dat het een mooie manier is om hun stem te laten horen en zodoende meer invloed uit te oefenen op het democratisch proces. Overigens bleven de jongeren in Frankrijk vrijwel afwezig.¹⁰⁰

Of mbo-jongeren zelf zouden willen deelnemen aan een burgerforum, is afhankelijk van het onderwerp. Zij willen meedoen bij onderwerpen waar ze iets van afweten of persoonlijk erg belangrijk vinden (zelfs als ze er minder van afweten). Onderwerpen

⁹⁸ Mommers, J. & Rovers, E. (2020)

⁹⁹ Giraudet, L. G., Apouey, B., Arab, H., Baeckelandt, S., Begout, P., et al. (2021)

¹⁰⁰ <https://nos.nl/artikel/2273531-macron-organiseert-nationaal-debat-vanwege-gele-hesjes-met-worst-en-kaas>

die zij belangrijk noemen, zijn: onderwijs, klimaat en coronamaatregelen, met name de avondklok. Zij noemen dit kwesties die hen meer aangaan dan ouderen. Maar ook over onderwerpen als de zorg en de woningmarkt willen ze meepraten, ook al zouden ze daar inhoudelijk weinig van afweten.

'...bijvoorbeeld klimaat [...] is ons probleem, heel eerlijk gezegd. Dus dan zouden jonge mensen juist heel belangrijk zijn om inspraak te hebben. Maar bijvoorbeeld bij hele andere zaken, waar oudere mensen gebaat bij zijn, dan is het weer belangrijk dat er heel ouderen zijn. Dus per onderwerp verschilt het.' (S16)

Een kleiner deel zou ongeacht het onderwerp deelnemen aan een burgerforum. Een belangrijke reden daarvoor is persoonlijke politieke interesse. Een andere reden om ongeacht het onderwerp toch te gaan, zou kunnen zijn dat je uit de hele bevolking bent geselecteerd of ingeloot (zoals bij het *Grand Débat* in Frankrijk). Sommigen formuleren deelname daarom als een recht, anderen als een maatschappelijke plicht.

Enkele deelnemers vinden dat mensen pas mogen deelnemen aan een vergadering wanneer zij iets van het onderwerp afweten, zich erin verdiept hebben of er betrokkenheid bij hebben, omdat ze anders geen nuttige bijdrage kunnen leveren.

'[...] ik denk niet dat ik er zelf iets mee zou doen, want ik heb daar te weinig verstand van, en ik vind wel dat je je daar echt in moet kunnen verdiepen, voordat je er iets over gaat roepen, want anders is het gewoon bullshit. Stel [S45] gaat er iets over zeggen, ze zegt net zelf dat ze er helemaal niks mee te maken heeft, dat ze er niet veel van weet, ja dat soort meningen; hartstikke leuk, maar dat is dan ook niet echt nuttig.' (S48)

Hoewel sommige jongeren een burgerforum een mooie gelegenheid vinden om (onderbouwd) hun mening te geven, vinden ze een fysieke bijeenkomst met anderen die zij niet kennen soms ook wel eng. Ook in de focusgroep met deelnemers tussen de 36 en 48 jaar zei iemand dat ze wel wilde meedoen, maar niet alleen. Ze zou gaan als ze een bekende mocht meenemen. Sommige anderen zien het burgerforum juist ook als een plek om nieuwe mensen te ontmoeten die politiek geëngageerd zijn.

Expliciet geven onze gespreksdeelnemers aan lokale kwesties niet interessant te vinden om over mee te praten, omdat ze daar de urgentie niet van voelen. Die voelen ze eerder bij onderwerpen die nationaal en internationaal spelen, bijvoorbeeld klimaatverandering.

'Als het dan bijvoorbeeld gaat om een parkje, ja ik ga daar niet heen, want wat heb ik daar te zoeken? (..). Maar gaat het echt om dingen die om de jeugd gaan, dan vind ik wel dat de jeugd daar ook zelf over mag beslissen. Niet dat het dan door de ouderen gedaan wordt, want die hebben helemaal geen verstand van wat wij willen of wat wij doen.' (S41)

En sommigen hebben gewoon geen zin om eraan deel te nemen, maar vinden het wel goed dat het wordt georganiseerd.

'Op zich wel goed [dat het wordt georganiseerd], maar ik weet niet of ik zelf mee zou doen. [...] ik denk gewoon niet dat ik daar zin in heb.' (S32)

5.1.2 Digitaal platform

Minder enthousiast reageren de jongeren op het idee van een digitaal platform zoals Your Priorities. Ze zijn zich erg bewust van de risico's die een online omgeving met zich meebrengt. Zo wijzen ze erop dat mensen zich online vaak anders gedragen en sneller overgaan tot beledigen en schelden, waardoor er maar weinig sprake zou zijn van echt debat en echte ideeënuitswisseling. Daarnaast weten de jongeren ook dat onlineactiviteit altijd sporen nalaat, waardoor bijvoorbeeld een werkgever hun politieke voorkeur kan zien. Zorgen over de privacy van hun data bepalen dus voor een groot deel hun aversie tegen online platforms. Het internet voelt niet als een veilige plek om hun politieke mening te geven. Tot slot vinden de jongeren websites ook meer iets voor ouderen.

'Ik vind het wel in beginsel een goed middel om meer in connectie te staan met bijvoorbeeld je achterban, met mensen die belang hebben bij je beslissingen, en zeker ook voor de politici om in connectie te staan met het volk dat ze representeren.' (S49)

'Ik zit liever op Instagram of Snapchat dan dat ik op zo'n site een beetje dingen ga plaatsen. Ik denk meer dat daar alleen maar van die facebookmoeders op zitten.' (S40)

Toch staan de meeste mbo-studenten niet helemaal afwijzend tegenover een digitaal platform. Als het moet, bijvoorbeeld voor een schoolopdracht of omdat het van hen verwacht wordt, zullen ze wel het platform bezoeken en deelnemen. Een digitaal platform zien ze vooral als een middel om verschillende perspectieven in beeld te krijgen.

'Zo lang het niet direct leidt tot beslissingen, vind ik het gewoon kunnen, dat is hetzelfde als in principe Twitter. Iedereen moet kunnen zeggen wat ze erover denken' (S54)

Dat is meteen ook het voordeel van een website of digitaal platform volgens de jongeren: het biedt een plek om onderwerpen goed te doordenken en informatie in te winnen, voordat je een standpunt inneemt. Doordat je op een dergelijk platform ook geconfronteerd kunt worden met en andere ideeën, zou je zelf ook worden aangezet tot nadenken. Daar zien ze het positieve van in.

'Het is ook gewoon een plek waar je kunt sparren met mensen om te kijken 'wat vindt een ander ervan?'. Of misschien kan je het eens van een ander standpunt bekijken [...] daarvoor zou zo'n platform wel heel mooi zijn.' (S50)

Sommige jongeren die aangeven dat zij deelname aan een fysiek burgerforum eng zouden vinden, zeggen dat een digitaal platform een beter alternatief zou zijn. Het is minder direct, geeft meer bedenktijd en kan individueler worden uitgevoerd. Ook qua taalgebruik zou een digitaal platform toegankelijker en laagdrempeliger kunnen zijn, denken de jongeren.

'Ik heb bijvoorbeeld als ik op tv kijk naar de politieke zenders, ik negen van de tien keer de woorden niet snap. En op zo'n site staat vaak ook uitgelegd van "hè, ze willen deze wet invoeren, en deze wet houdt dit en dit in", en praat met elkaar erover, wat jullie ervan vinden. Het is een makkelijkere manier, ook voor jongeren denk ik, om toch mee kunnen praten over wetten en beslissingen en over bepaalde sociale en politieke problemen.' (S51)

Omdat het taalgebruik bij fysieke vergaderingen vaak ingewikkeld is, zijn die voor mbo-jongeren minder makkelijk te volgen, waardoor ze afhaken.

Een digitaal platform wordt door een aantal gezien als 'beter dan niets'. Maar ook bij hen ligt de voorkeur bij een fysieke bijeenkomst. De reden is het gevoel van invloed hebben. De jongeren zouden het goed vinden dat de mogelijkheid van een digitaal platform bestaat, naast het burgerforum.

5.1.3 Referendum

De mbo-jongeren reageren erg enthousiast op de casus van het Zwitsers referendum. Vrijwel iedereen is het erover eens dat een referendum een vorm is waarin burgers direct meebeslissen over het beleid en er invloed op kunnen

uitoefenen. Sommigen geven aan dat dit hen het gevoel geeft echt gehoord te worden door politici.

‘Je hebt wat te zeggen; als je echt ergens voor staat en je gaat ervoor, en je weet het goed te onderbouwen en je vindt genoeg mensen, dan wordt het besproken.’ (S48)

‘Je wordt gewoon echt gehoord.’ (S47)

‘Ja, je stem wordt gewoon echt gehoord.’ (S43)

‘In plaats van iets in een groep gooien, weet je echt van: “ik heb genoeg stemmen - of genoeg handtekeningen, ik leg het voor en klaar”. Dan wordt je echt wel gehoord.’ (S37)

Het idee bestaat dat het referendum een snelle vorm van besluitvorming is, sneller dan het burgerforum en het digitaal platform. Toch geniet het burgerforum de voorkeur bij de meeste jongeren. Daarna volgt het referendum en dan pas het digitaal platform. Dat heeft er alles mee te maken dat jongeren ervan uitgaan dat zij volgens de regels van een burgerforum, zoals dat in Frankrijk gebruikt is, hun mening mogen geven, en dat er dan ook naar hen geluisterd zal worden (ook al was dat in het Franse voorbeeld niet helemaal het geval).

Een deel van de voorstanders van het referendum geeft aan dat zij er ongeacht het onderwerp aan zullen meedoen, een ander deel geeft aan dat hun deelname afhangt van het onderwerp. Daarbij worden onderwerpen genoemd als: leenstelsel, stikstofwetgeving, MH17-aansprakelijkheid, lidmaatschap van de Europese Unie.

Bij het bespreken van de onderwerpen noemen ze ook thema's waarover *geen* referendum gehouden zou moeten worden, bijvoorbeeld omdat ze indruisen tegen de mensenrechten. Thema's die ze in dit verband noemen zijn: vluchtelingenbeleid, racisme, en pedofilie. De jongeren maken daarmee onderscheid tussen onderwerpen waarover ze graag hun stem willen laten horen en onderwerpen waarbij ze meer burgerinspraak schadelijk of moreel verwerpelijk vinden.

5.2 Aandachtspunten bij burgerbetrokkenheid

Tijdens het gesprek over democratische innovaties komen een paar onderwerpen geregeld aan de orde: de representativiteit van de groep mensen die participeert in democratische processen, de eisen die participatie stelt aan de deelnemers, en de status van de uitkomst van een participatieproces (wel of niet bindend).

5.2.1 Representativiteit en inclusiviteit

Een eerste vraagstuk waar ruim aandacht naar uitgaat in de focusgroepgesprekken is hoe ervoor te zorgen dat de deelnemers aan burgerfora, digitale platformen en aan referenda de verschillende meningen die er onder de bevolking leven goed representeren. Daarvoor zou je ze volgens de mbo-jongeren moeten selecteren op basis van sociaaleconomische status, opleidingsniveau, demografische, etnische/culturele kenmerken en leeftijd. Als daar niks voor geregeld is, loop je het risico dat er een zeer eenzijdige groep betrokkenen meedoet.

Ook is het belangrijk om te selecteren op basis van verschillende meningen, ideeën of belangen. Verschillende culturen of leeftijden leiden immers niet noodzakelijk tot verschillende perspectieven. Daarom zou je ook moeten kijken naar betrokkenheid bij het onderwerp, zo denken de jongeren.

Het meest genoemde risico bij democratische innovaties is dat mensen vanuit negatieve ervaringen of emoties gaan deelnemen aan burgerfora die dan zorgen voor onverstandige maatregelen. Het coronabeleid en de coronamaatregelen worden hierbij vaak genoemd als voorbeeld.

'Stel we hadden dit in de coronatijd en er kwamen allemaal van die coronagekkies, [...] en het enige wat zij doen is roepen "alles moet open". Maar zo werkt het helaas niet. Dat is het gevaar: dat een bepaalde groep mensen het de hele tijd kan verstoren.'(S5)

'Boze menigtes nemen geen goede beslissingen, dus neem mee wat er gezegd wordt en houd het belang van de mensen in gedachten. Maar laat de beslissingen over aan de mensen die er ook objectief naar kunnen kijken.'(S49)

De jongeren vrezen dat negatieve ideeën de meningsvorming vaak zullen domineren. Een burgerforum wordt dan een gelegenheid voor mensen om hun frustraties te uiten, maar biedt weinig ruimte meer voor een goed gesprek.

'Ik denk ook dat als mensen dan gewoon dingen roepen die nergens op slaan en dat ze ook gewoon dan maar proberen dingen door te drukken. Dat ze ook gewoon denken van: "ja, nu hebben we wat te zeggen, dan gaan we los".'(S48)

Dit gevaar zien de jongeren nog meer bij digitale online platforms en websites vanwege wangedrag dat zij daar kennen, bijvoorbeeld in de vorm van uitschelden. Ook gaan ze er bij voorbaat vanuit dat online platforms niet representatief zijn. Zelfs als deelnemers vooraf worden geselecteerd en uitgenodigd, blijft het risico bestaan dat de mensen die het hardst roepen het gesprek domineren.

5.2.2 Besluitvormingscompetentie

Een tweede thema dat meermaals naar voren komt in de focusgroepgesprekken gaat over de kennis en vaardigheden die nodig zijn om te kunnen meedoen aan een burgerforum, een online burgerraadpleging of een referendum. Naast jongeren die liever niet participeren omdat ze geen politieke interesse hebben, zijn er ook jongeren die zichzelf ongeschikt achten om mee te doen. Dit kan gaan om het onderwerp, maar ook om de vaardigheden om te argumenteren of meningen te onderbouwen. Bij digitale platforms komt daar nog bij dat deelnemers zich ook schriftelijk goed moeten kunnen uitdrukken zodat hun mening niet verkeerd overkomt.

'Omdat ik denk dat het voor mij helemaal geen nut heeft om daarbij betrokken te zijn. Ik heb het gevoel dat ik daar te weinig van afweet en te weinig argumenten heb om ergens voor te staan, zeg maar. Tenzij ik me echt super erg erin verdiep, maar ik weet dat ik dat toch niet zal gaan doen, dus ik denk dat je dan beter iemand anders zou kunnen uitkiezen.' (S38)

'In een stuk tekst zie je geen emoties, dus dan kunnen bepaalde dingen verkeerd overkomen, terwijl je het gewoon goed bedoelt.' (S19)

5.2.3 Adviseren of beslissen

Een derde kwestie waarbij geregeld werd stilgestaan, is of de uitkomst van een participatietraject doorslaggevend mag zijn voor wat er vervolgens gebeurt. Een aantal jongeren vindt dat een referendum niet beslissend mag zijn, hooguit adviserend. De onderwerpen (nationaal en internationaal) zijn te ingewikkeld voor gewone burgers om te begrijpen. De gevolgen van besluiten voor het land kunnen ze niet overzien. De jongeren die zichzelf onbekwaam vinden, zijn van mening dat politiek overgelaten moet worden aan politici. Bovendien vinden ze Nederland te verdeeld om grote beslissingen aan de bevolking over te laten. Als een groepje beslissingen neemt waar niet iedereen achter staat, kan dat zorgen voor nog meer onrust en polarisatie in de samenleving. Vooral bij een bindend referendum, waarbij je alleen maar voor of tegen kunt stemmen, vinden ze dit riskant. Het voorbeeld dat ze hiervoor geven, is het brexit-referendum, waarbij volgens hen maar bepaalde groepen gingen stemmen, deelnemers meer vanuit emotie stemden dan met hun verstand en kiezers werden gemanipuleerd door politici met eigen belangen.

Een deel van de mbo-jongeren is voorstander van een adviserend referendum waarbij de bevolking zaken die zij belangrijk vindt kan agenderen door ze op het netvlies te brengen van politici. Een ander deel is juist voorstander van een bindend referendum. Bij een adviserend referendum kunnen politici de uitkomsten immers alsnog naast zich neerleggen. Deze jongeren wijzen op de afhandeling van het referendum over de associatieovereenkomst tussen de EU en Oekraïne.

5.2.4 Sceptis

Een gevoel dat geregeld in de gesprekken doorklonk, was sceptis. De uiteindelijke reden dat veel jongeren niet participeren wanneer de mogelijkheid zich voordoet, is dat ze ervan uitgaan dat beleidsmakers en politici toch niets doen met hun ideeën en perspectieven. Dat geldt zowel voor het burgerforum als het digitaal platform. Dat zou anders zijn bij een bindend referendum. De jongeren beweren dat als de uitslag van een bindend referendum anders is dan zij hadden gewild, ze dit toch zouden accepteren. Want het volk heeft dan gekozen.

Het mag volgens jongeren niet de bedoeling zijn dat democratische innovaties alleen maar worden geïntroduceerd om burgers bezig te houden. Toch hebben ze dat gevoel wel. Dan lijkt het alsof burgers invloed hebben, maar wordt er niet echt naar hen geluisterd. Dit wordt dan ervaren als schijndemocratie.

5.3 Ontwerpcriteria voor democratische innovaties

Tijdens de groepsgesprekken hebben we met de jongeren gesproken over hoe democratische innovaties vorm zouden moeten krijgen. Daarbij brachten ze elkaar, mede op basis van de informatie die wij aandroegen, op ideeën over en criteria voor het ontwerp van de verschillende democratische innovaties.

5.3.1 Burgerforum

Ten aanzien van het burgerforum vinden ze dat de deelnemers geselecteerd moeten worden op basis van loting, waarbij er gestreefd wordt naar een gedegen representatie op basis van demografische kenmerken. Ook geven zij aan dat het noodzakelijk is dat inhoudelijke deskundigen de deelnemers kunnen voorzien van achtergrondinformatie. Dit zou in ieder geval de jongeren sterken om een onderbouwde mening te kunnen formuleren over een onderwerp en niet alleen zomaar ergens iets van te vinden. Ook willen ze dat de regering echt wat doet met

de maatregelen die het burgerforum formuleert. Dat maakt het aantrekkelijker om deel te nemen.

Een aantal jongeren noemt politieke interesse en getoonde politieke betrokkenheid, zoals stemmen bij verkiezingen, als voorwaarde om te mogen deelnemen aan een burgerforum.

'Als je wil meebeslissen in zo'n (burger)raad, moet je ook meedoen aan het bestaande systeem. Als jij niet stemt, maar vervolgens de mensen die wel stemmen op de neus wil drukken van "dit vind ik", dan vind ik dat in principe raar.' (S54)

Een andere voorwaarde is dat een burgerforum goed gemodereerd wordt zodat er ondanks de verschillende meningen een echt gesprek gevoerd kan worden en niet iedereen maar wat gaat roepen. Een moderator moet er ook voor zorgen dat iedereen evenveel inbreng heeft.

'Heel veel verschillende meningen en hoe krijg je daar die lijn in van wat er ingebracht gaat worden.' (S57)

'Ja, en wat het natuurlijk ook is: de een praat makkelijker dan de ander. Kijk, ik praat heel makkelijk en als ik dan met een hele groep zit, dan moet wel gekeken worden of iedereen wel goed aan het woord komt, en niet alleen degene met de grootste bek. In dit geval misschien zou ik dat zijn.' (S59)

Ook een belangrijke voorwaarde is dat de overheid zelf het burgerforum organiseert en dit niet aan (vrijwillige) burgers overlaat, omdat dit ten koste zou gaan van de professionaliteit.

'Burgerparticipatieprojecten en zo, leidt vaak tot niks omdat de organisatie dan moet komen vanuit de mensen die meedoen, maar het is juist heel belangrijk dat het gedaan wordt door deskundigen of door de gemeente zelf. Dus ik denk dat de organisatie ook een nadeel is, als je dat zelf moet doen.' (S16)

Belangrijke randvoorwaarden komen ook ter sprake, zoals onkostenvergoedingen, reiskostenvergoedingen, overnachtingen voor mensen die van ver moeten komen, kinderopvang en begeleiding. Die kunnen volgens de jongeren stimulerend werken.

5.3.2 Digitaal platform

Ook bij digitale platforms noemen de mbo-jongeren voorwaarden. Hier willen ze dat hun privacy gegarandeerd wordt en dat wat ze online delen, niet gebruikt wordt voor andere doeleinden. Ze willen geen cookies in het programma zodat het eenvoudiger is om hun sporen te wissen. Online beledigingen zouden voorkomen kunnen worden door huisregels en een moderator. Sommigen vinden dat een digitaal platform meer moet zijn dan een forum. Live interactie met politici via een chat of zoom-meeting heeft de voorkeur boven alleen maar chatten met andere deelnemers of berichten en ideeën achterlaten op een forum. Net als bij het burgerforum vinden ze ook bij een digitaal platform dat er iets met de uitkomsten gedaan moet worden.

‘Ja, ligt eraan hoe je het inricht, vind ik: het moet dan anoniem zijn, je moet ervoor zorgen dat er geen cookies aan vastzitten. Je moet huisregels bedenken voor hoe je iets moet onderbouwen, dat je niet zomaar klakkeloos iets erin kan zetten van: "ik vind dit, omdat gewoon", maar dat je het echt onderbouwt.’ (S16)

5.3.3 Referendum

Bij het referendum kunnen de deelnemers aan onze focusgroepen zich vinden in een kiesdrempel of een opkomstplicht, omdat anders het gevaar bestaat dat de uitkomst slechts de mening van een kleine minderheid weergeeft. Een andere voorwaarde is goede voorlichting vooraf, zodat de stemmers voldoende kennis krijgen van het onderwerp en de gevolgen van de stemming.

‘Ja, informatie is wel heel belangrijk. Dan weet je waar je op stemt, en ook waar je aan toe bent.’ (S16)

‘Wat ze daar goed doen in Zwitserland, is dat ze er ook bij zetten wat de gevolgen zijn. Dat is wel heel belangrijk, want je kan wel zien wat het wetsvoorstel inhoudt, maar als je niet weet wat de gevolgen zijn – niet iedereen zit op academisch niveau, dus dat is wel heel belangrijk om een keuze te maken.’ (S21)

Ook vinden de jongeren dat er niet te veel referenda moeten zijn, bijvoorbeeld twee per jaar. Om fraude te voorkomen, moet een externe onafhankelijke instantie het referendum monitoren. Sommige jongeren vrezen dat er met stemmen gesjoemeld wordt.

5.4 Tot slot

De vraag die in dit hoofdstuk centraal stond, was hoe mbo-jongeren aankijken tegen drie democratische innovaties, onder welke voorwaarden ze die zinvol vinden en of ze zelf zouden meedoen aan democratische processen als deze innovaties worden ingezet.

Opvallend is dat mbo-jongeren van de drie voorgelegde democratische innovaties het minst zien in een digitaal platform. Hun ervaringen met sociale media en de daarop veelvoorkomende ruwe omgangsvormen maken hen sceptisch over een dergelijk instrument. Veel positiever zijn ze over het fysieke burgerforum waar deelnemers worden uitgenodigd om hun mening te geven. Bij een bindend referendum zien ze het gevaar dat het voor hen niet goed mogelijk is de gevolgen van een keuze voor of tegen te overzien.

Bij alle vormen van burgerbetrokkenheid vinden ze het belangrijk dat experts hen als deelnemende burgers voorzien van voldoende betrouwbare informatie over de onderwerpen waarover beslist wordt. Ook vinden ze dat zij praktisch in staat gesteld moeten worden om deel te nemen. Bij een burgerforum gaat het dan bijvoorbeeld om een reiskostenvergoeding en een onkostenvergoeding, bij een online raadpleging om een goed gemodereerde, veilige omgeving. Verder vinden ze het belangrijk dat er met hun bijdrage echt iets wordt gedaan. Ook representativiteit en inclusiviteit zijn in hun ogen erg belangrijk. Ze menen dat de deelnemers een afspiegeling van de bevolking moeten zijn qua leeftijd, opleidingsniveau, sociaaleconomische status, opvattingen en voorkeuren.

6 Conclusies

In deze studie hebben we onderzocht op welke manier innovaties die deelname aan het democratische besluitvormingsprocessen zouden moeten bevorderen, tegemoet kunnen komen aan de behoeften van mbo-jongeren. In focusgroepen hebben we met hen gesproken over hoe ze de democratie ervaren zoals die nu is ingericht en welke verklaringen zij daarvoor aandragen. Ook hebben we de mbo-studenten gevraagd of ze gebruik willen maken van democratische innovaties, en zo ja, onder welke voorwaarden.

De mbo-jongeren in onze focusgroepen geven aan dat zij op hun manier betrokken zijn bij de samenleving, maar niet denken dat betrokkenheid bij de politiek veel uitmaakt. Politici doen niet veel met hun inbreng, zo is hun overtuiging. De meeste bezwaren die zij uiten ten aanzien van het huidige functioneren van de democratie, hebben betrekking op het functioneren van politici. Dat is een belangrijke bevinding, want democratische innovaties zullen daarop niet of nauwelijks van invloed zijn. Verder laat het zien dat het ook voor deze groep belangrijk is dat zij zich herkennen in de gekozen volksvertegenwoordigers, en zich ook echt door hen vertegenwoordigd voelen. Dat is nu niet het geval.

Het antwoord dat dit onderzoek oplevert op de vraag hoe democratische innovaties jongeren meer bij de democratie kunnen betrekken, maakt duidelijk dat men hier bescheiden verwachtingen van moet hebben. Over het algemeen hebben de mbo-studenten die wij spraken niet het gevoel dat democratische innovaties hun echte invloed op besluitvormingsprocessen zullen geven. Sommigen geven aan dat ze zich meer politiek betrokken zouden voelen als ze het vertrouwen hadden dat er iets gedaan zou worden met hun inbreng. Dan zouden ze ook bereid zijn om hun stem duidelijker te laten horen. Voor democratische participatie stellen de jongeren een belangrijke voorwaarde: ze willen dat er iets met hun inbreng wordt gedaan.

6.1 Bevindingen

De resultaten van dit onderzoek leiden tot de volgende bevindingen.

1. De mbo-studenten dragen de democratie als bestuursvorm een warm hart toe, maar zijn vaak ontevreden over de volksvertegenwoordigers.

Over het algemeen zijn de mbo-studenten die we spraken tevreden met de representatieve democratie als bestuursvorm, vooral in vergelijking met andere

bestuursvormen of het bestuur in andere landen. Ze zijn echter minder tevreden over de invulling ervan, met de manier waarop volksvertegenwoordigers hun werk doen. De studenten hebben het gevoel dat politici niet eerlijk zijn en voornamelijk handelen uit eigenbelang. Hun vertrouwen is geschaad door de vele niet nagekomen beloften van politici, hun korte en selectieve geheugen, en schandalen als de toeslagenaffaire. De studenten menen dat politici veel beslissingen nemen buiten het zicht van de burgers en veelal tegen hun wensen in. Dit beïnvloedt de politieke participatie van jongeren.

2. Mbo-jongeren voelen zich niet goed vertegenwoordigd door politici.

Een aantal studenten geeft aan zich als jongere niet goed vertegenwoordigd te voelen door de huidige volksvertegenwoordigers (met name waar het gaat om klimaatbeleid). Enkelen geven aan zich specifiek als mbo-studenten ondervertegenwoordigd te voelen, of vanwege hun culturele achtergrond of woonplaats (buiten de randstad). Vanwege die gebrekkige vertegenwoordiging en het handelen van politici dat te wensen overlaat, zijn veel studenten voorstander van meer mogelijkheden om als burger invloed uit te oefenen op besluitvorming.

3. Ook al zijn veel jongeren ontevreden met de betrokkenheid van burgers bij de democratie, toch zien zij geen grote rol voor zichzelf.

Dat de studenten voorstander zijn van meer mogelijkheden voor burgers om betrokken te zijn bij de democratie, wil niet zeggen dat zij zelf zitten te springen om deze mogelijkheden. De meeste studenten geven aan wel deel te willen nemen aan een referendum of een burgerforum, maar lang niet allemaal. Ze zien dat niet als hun burgerplicht. Goede burgers zijn volgens hen niet per se politiek actief, maar nemen vooral op sociaal-maatschappelijk vlak hun verantwoordelijkheden. Als je jongeren wilt betrekken bij democratische besluitvorming, heeft het dus weinig zin om een beroep te doen op hun plichtsgevoel.

4. Veel democratische innovaties komen helemaal niet tegemoet aan de bezwaren van jongeren.

De bezwaren van jongeren zitten met name bij de inhoud en vertegenwoordiging, en niet bij het democratisch proces, terwijl veel democratische innovaties zich juist daarop richten. Zo bezien kunnen democratische innovaties worden opgevat als het verkeerde medicijn. Het idee dat deze innovaties worden opgetuigd om de bevolking zoet te houden, maar niet om daadwerkelijk iets met de opbrengsten te doen, is vrij hardnekkig onder jongeren. Een dergelijk wantrouwen valt niet op te lossen door nieuwe processen van participatie te ontwerpen en in te stellen.

5. Alleen bij specifieke onderwerpen willen mbo-jongeren meer inspraak

Als het gaat om het betrekken van jongeren bij besluitvormingsprocessen, valt het op dat zij heel specifiek aan bepaalde thema's denken. Ze hebben niet de behoefte

om bij ieder politiek besluit betrokken te worden, maar wel bij zaken die hun toekomst aangaan, zoals klimaatverandering of studiefinanciering. Ze zijn bereid om deel te nemen aan democratische besluitvorming als ze een persoonlijke interesse hebben in het onderwerp en het gevoel iets te kunnen veranderen aan de status quo. Ook willen ze van tevoren weten dat er iets met hun bijdrage wordt gedaan. Ze zijn niet bereid om te komen opdraven zodat de overheid heeft voldaan aan een inspraakverplichting. Als ze hun stem laten horen, willen ze daadwerkelijk gehoord worden.

6. De jongeren zien referenda en burgerfora meer zitten dan digitale platformen.

De studenten zijn voorstander van burgerfora omdat die burgers in staat stellen hun stem te laten horen en volksvertegenwoordigers van nieuwe inzichten te voorzien. Daarnaast zijn ze voor de inzet van referenda omdat die alle burgers directe invloed geven op politieke besluiten, en niet slechts een klein deel van hen. Ook vereisen ze slechts een minimale investering wat betreft tijd en moeite. Mbo-studenten blijken geen groot voorstander van online vormen van participatie. Misschien wel meer dan andere leeftijdscohorten zijn ze zich bewust van de risico's die aan online kleven: interacties die verzanden in ruzies en digitale sporen die voor altijd zichtbaar blijven voor anderen, zoals werkgevers.

7. Burgers betrekken is niet de oplossing – politici moeten gewoon beter hun werk doen.

De jongeren die we spraken, hebben geen interesse in het overnemen van de taken en verantwoordelijkheden van politici. Ze vinden dat politici de belangrijke beslissingen moeten nemen. Ze zien democratische innovaties hoogstens als een aanvulling op de representatieve democratie, niet als een vervanging. Ook wanneer politici hen niet betrekken bij besluitvorming, moeten ze de belangen van burgers vooropstellen. De studenten willen erop kunnen vertrouwen dat politici weten wat er leeft in de samenleving en het algemeen belang nastreven. Daarbij zijn eerlijkheid en zelfreflectie onmisbaar. Als politici fouten erkennen of uitleggen waarom ze een belofte niet hebben kunnen waarmaken, kunnen ze op begrip rekenen.

8. Er valt nog veel winst te behalen bij het vergroten van de bekendheid van democratische innovaties.

Veel jongeren zijn niet bekend met de voorbeelden van democratische innovaties die wij hen hebben voorgelegd. Het laat zien dat bestuurders er nog niet zijn als ze een nieuwe vorm van participatie hebben geïntroduceerd. Er is vervolgens een heel proces nodig om zo'n vernieuwing in de praktijk ook te laten werken. Jongeren hebben het gevoel dat ze onvoldoende kennis hebben over de manieren waarop zij hun stem kunnen laten horen. Ook weten ze niet goed waar ze zulke informatie kunnen vinden.

9. Investeren in participatievaardigheden en zelfvertrouwen van mbo-jongeren kan bijdragen aan meer democratische participatie.

Veel studenten achten zichzelf onvoldoende in staat om deel te nemen aan allerlei vormen van democratisch overleg, omdat ze de benodigde inhoudelijke kennis of vaardigheden menen te missen. De focusgroepen geven de indruk dat studenten hun eigen kennis en vaardigheden onderschatten. Ze bleken redelijk op de hoogte van politieke gebeurtenissen en hadden ideeën over democratische innovaties. Om de participatie van jongeren in democratische overleg te bevorderen, is het van belang om hun zelfvertrouwen op dit vlak te versterken en te investeren in vaardigheden als spreken in een groep of deelnemen aan een debat. Dit kan bijvoorbeeld binnen een vak als maatschappijleer of het burgerschapsonderwijs.

6.2 Slotreflectie

Om grip te krijgen op de maatschappelijke betekenis van technologie, is het belangrijk om te beginnen bij de mensen waarom het gaat. Het uitgangspunt zijn de behoeften die zij hebben. Vervolgens is het de vraag of technologie wellicht kan helpen om daaraan tegemoet te komen. Nog te vaak wordt andersom geredeneerd met als startpunt de technologie en vervolgens de vraag hoe die maatschappelijk ingezet kan worden.

Deze verkenning heeft duidelijk gemaakt dat het beginnen aan de kant van de percepties, opvattingen en behoeften van mensen af en toe verrassende inzichten kan opleveren. Tijdens ons onderzoek zijn we een flink aantal mbo-studenten tegengekomen die behoorlijk op de hoogte zijn van politieke ontwikkelingen, die graag het gesprek aangaan over de democratie, die onderbouwde opvattingen hebben over bestuur en politiek en die kritisch staan tegenover digitale middelen om mensen te laten participeren. Veel van de mbo-studenten die wij spraken, zeiden in eerste instantie dat ze niet veel van politiek wisten of er geen mening over hadden. Maar nadat het gesprek op gang kwam, bleken zij toch bekend met actuele politieke en maatschappelijke kwesties en vonden ze het wel degelijk interessant om daarover van gedachten te wisselen en hun mening te toetsen aan die van anderen.

Uiteraard is het van belang de beperkingen van deze verkenning en daarmee het voorlopige karakter van de bevindingen niet uit het oog te verliezen. Tien focusgroepen met samen 59 studenten kunnen niet meer dan een impressie verschaffen van wat er leeft. En deze impressie laat zien dat mbo-studenten democratie belangrijk vinden, dat ze kritisch staan tegenover de politici en bestuurders die deze democratie invullen, en dat ze, gevraagd naar verbetermogelijkheden, niet veel fiducia hebben in meer technologie.

Bijlage 1: behandelde casussen

In onze focusgroepgesprekken hebben we gevraagd aan mbo-jongeren hoe zij aankijken tegen de democratie in het algemeen en tegen drie democratische innovaties in het bijzonder: het burgerforum, het interactieve digitale platform en het referendum. Hieronder beschrijven we de drie casussen die we daarbij als voorbeeld gebruikten.

Burgerforum over het klimaat in Frankrijk

Allereerst behandelden we het Franse Burgerforum over het klimaat (CCC) dat plaatsvond in 2019. Dit burgerforum was onderdeel van het Groot nationaal debat over het klimaat, dat de Franse president Macron organiseerde in reactie op de gele-hesjesbeweging.¹⁰¹ Het burgerforum bestond uit zeven bijeenkomsten (van vrijdagmiddag tot en met zondag) waarin een groep van 149 burgers bij elkaar kwam om maatregelen te verzinnen om de uitstoot van broeikasgassen in Frankrijk met 40% te verminderen (ten opzichte van 1990). De groep werd geselecteerd door middel van loting, waarbij erop werd gelet dat ze representatief was voor heel Frankrijk wat betreft geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, woonplaats en werk.¹⁰² Om hun deelname aan het burgerforum mogelijk te maken kregen alle deelnemers een vergoeding voor hun tijd, een eventueel inkomensverlies en kinderopvang. Ook hun vervoer, maaltijden en overnachting werden betaald.¹⁰³

De bijeenkomsten bestonden uit plenaire gesprekken en gesprekken in kleinere groepjes, onder begeleiding van professionele gespreksleiders.¹⁰⁴ Tijdens de eerste bijeenkomst ontvingen de deelnemers informatie van experts op het gebied van klimaatverandering. In de volgende bijeenkomsten mochten ze vragen stellen aan experts en met elkaar in discussie gaan, om zo gezamenlijk maatregelen te verzinnen om de CO²-uitstoot te verminderen. Aan het einde van de voorlaatste bijeenkomst presenteerde elk groepje zijn voorstellen. In de zevende en laatste bijeenkomst mochten de deelnemers over de voorstellen stemmen. Afgezien van één voorstel keurden de deelnemers alle 149 maatregelen goed, waaronder een verlaging van de btw op treinkaartjes, een reclameverbod voor fossiele brandstoffen en een stop op de bouw of uitbreiding van luchthavens.

Vooraf had president Macron toegezegd dat hij alle voorstellen van het burgerforum zonder aanpassingen zou doorsturen naar de regering of het parlement, of via een

¹⁰¹ Hendriks, Jacobs, Michels, 2021.

¹⁰² Giraudet, Apouey, Arab, Baeckelandt, Begout, Berghmans & Tournus, 2021.

¹⁰³ De Jong, R., Jansen, J., Faasse, P., & Diederens, P. (2020).

¹⁰⁴ Giraudet, Apouey, Arab, Baeckelandt, Begout, Berghmans & Tournus, 2021.

referendum zou voorleggen aan de bevolking. Wel was vastgesteld dat hij drie maatregelen mocht afkeuren. Uiteindelijk nam hij 146 van de 149 maatregelen die het Burgerforum goedkeurde over. Van referenda is het nooit gekomen. Meer dan de helft van de voorgestelde maatregelen zijn in de Franse senaat gesneuveld en van de rest is meer dan driekwart afgezwakt of aangepast.¹⁰⁵

Discussieplatform Your Priorities

Vervolgens behandelden we het digitale discussieplatform Your Priorities. Dit platform stelt burgers in staat om gezamenlijk (politieke) problemen aan te kaarten en er oplossingen voor aan te dragen.¹⁰⁶ Burgers kunnen op het platform hun eigen ideeën delen en reageren op die van anderen.¹⁰⁷ Bovendien kunnen zij de ideeën van anderen rangschikken door die omhoog of omlaag te stemmen.¹⁰⁸ Op die manier kunnen burgers laten zien welke problemen zij belangrijk vinden, en welke oplossingen zij geschikt achten. Er wordt voor gezorgd dat de discussies op een respectvolle wijze verlopen; ongepaste reacties of reacties die niks met het onderwerp te maken hebben worden door de beheerders verwijderd.

Referenda in Zwitserland

Tenslotte bespraken we Zwitserland als voorbeeld van een land waarin burgers met behulp van referenda worden betrokken bij het maken van democratische beslissingen. Zwitserland wordt beschouwd als het land waar de directe democratie het grootst is. Het is het enige land ter wereld met een uitgebreide directe democratie op alle bestuurlijke niveaus, inclusief het nationale.¹⁰⁹ Bij elke grondwetswijziging of toetreding tot een internationale organisatie (zoals de EU) wordt een referendum georganiseerd. Burgers mogen een correctief referendum aanvragen over wetten die het parlement heeft aangenomen, als ze 50.000 handtekeningen weten te verzamelen. Als zij 100.000 handtekeningen weten te verzamelen, mogen ze zelf een voorstel voor een wet doen (een volksinitiatief). Het is toegestaan om over elke wet en elk beleid een referendum aan te vragen. Daarom komen veel verschillende onderwerpen aan bod, van het kiesstelsel tot het belastingstelsel. Zwitserse referendums zijn altijd bindend en er gelden nergens minimale opkomsthempels. Dat betekent dat de meerderheid beslist, en dat de uitslag van een referendum altijd wordt uitgevoerd. De referendums worden gehouden tijdens twee tot vier jaarlijkse stemdagen. Vooraf krijgt elke burger een referendumboekje thuisgestuurd met samenvattingen van de voorstellen en de juridische en financiële veranderingen die ze zullen veroorzaken. Ook geven de regering en het parlement hierin hun argumenten en stemadviezen.

¹⁰⁵ Rovers, 2022, p. 111.

¹⁰⁶ De Bruijn & Cadat-Lampe, 2020.

¹⁰⁷ Jonsson, 2015; Toode, 2020.

¹⁰⁸ De Zeeuw & Pieterse, 2019.

¹⁰⁹ Fatke, 2015; Kriesi, 2012.

Bijlage 2: methodologische verantwoording

Deze bijlage gaat in op de methode die we voor dit onderzoek gebruikt hebben.

Verantwoording gebruik focusgroep-interviews

Voor dit onderzoek hebben we data verzameld via focusgroepen. Daarin nemen zes tot acht mensen deel aan een groeps gesprek dat begeleid wordt door een moderator, die de interactie tussen de deelnemers stimuleert en ervoor zorgt dat de discussie niet afdwaalt.¹¹⁰ Focusgroep-interviews hebben meerdere voordelen ten opzichte van de vragenlijsten en een-op-een interviews die doorgaans gebruikt worden om de mening van burgers over democratie en democratische besluitvorming te onderzoeken.¹¹¹ Zo stellen focusgroep-interviews deelnemers in staat om in hun eigen woorden te antwoorden en hun antwoord uit te leggen.¹¹² Aangezien mensen complexe concepten als democratische besluitvormingsprocessen en burgerbetrokkenheid veelal op hun eigen manier interpreteren, zijn vragenlijsten vaak niet geschikt om het gehele spectrum aan interpretaties in kaart te brengen.¹¹³ Vragenlijsten zijn vaak ook ongeschikt bij begrippen die verschillende betekenissen hebben voor mensen, zoals de complexe concepten in dit onderzoek.¹¹⁴ Omdat focusgroep-interviews deelnemers in staat stellen om uit te weiden en hun antwoorden uit te leggen, zijn ze een nuttig instrument om de uitkomsten uit vragenlijstonderzoek te duiden en aan te vullen.¹¹⁵

Focusgroep-interviews zijn ook geschikter dan vragenlijsten bij onderzoek naar onderwerpen waarover mensen over het algemeen niet op dagelijkse basis nadenken, waardoor ze er veelal ook geen doordachte en definitieve mening over zullen hebben.¹¹⁶ Met vragenlijsten is het lastig om zulke sluimerende, stille meningen in kaart te brengen. Focusgroep-interviews daarentegen stellen deelnemers in staat om de mening en gedachtegang van anderen aan te horen, erop te reflecteren en te reageren. Deelnemers krijgen tijd om over hun mening na

¹¹⁰ Stewart, Shamdasani & Rook, 2008.

¹¹¹ Dekker & Den Ridder, 2018.

¹¹² Stewart, Shamdasani & Rook, 2008.

¹¹³ Van Dijk & Coffé, 2011.

¹¹⁴ Dekker & Den Ridder, 2018; Goldberg, Wyss & Bächtiger, 2020.

¹¹⁵ Hennink, 2007; Van Dijk & Coffé, 2011.

¹¹⁶ Verhoeven, 2009.

te denken terwijl anderen aan het woord zijn.¹¹⁷ Hierdoor kunnen ze hun eigen mening ontdekken, die onderzoekers vervolgens in kaart kunnen brengen.

Selectie, werving en representativiteit van de deelnemers

Het opleidingsniveau van mensen is de meest bepalende factor voor hun betrokkenheid bij de democratie en hun tevredenheid over de rol van burgers in het besluitvormingsproces.¹¹⁸ We hebben ons in dit onderzoek gericht op mbo-studenten omdat zij opvallend veel minder betrokken zijn bij democratische besluitvormingsprocessen en vaker ontevreden zijn over het functioneren van de democratie en de rol die daarin voor burgers is weggelegd.¹¹⁹ Democratische innovaties worden ingezet om burgerbetrokkenheid te vergroten, met name van de minder actieve deelnemers. Door te onderzoeken of mbo-studenten aan dergelijke innovaties willen deelnemen, krijgen we zicht op of ze kunnen bijdragen aan een actievere deelname aan de democratie van mbo-studenten.¹²⁰

Focusgroep-deelnemers selecteren op basis van opleidingsniveau is niet ongebruikelijk.¹²¹ Omwille van de groepsdynamiek worden homogene groepen zelfs aangeraden. Bij discussies in heterogene groepen hebben hogeropgeleiden vaak de overhand. Dit komt omdat zij meer kennis menen te hebben, of omdat lageropgeleiden minder aan de discussie durven bij te dragen.¹²²

Hoewel de focusgroepen bestaan uit uitsluitend mbo-studenten, hebben we gelet op variatie wat betreft gender, onderwijsrichting en onderwijsniveau.¹²³ De deelnemers zijn geworven met behulp van hun docenten, die we zowel via professionele als persoonlijke netwerken hebben benaderd. De samenstelling van elke focusgroep staat in de tabel op de volgende pagina.

¹¹⁷ O'Toole, Lister, Marsh, Jones & McDonagh, 2003.

¹¹⁸ Visser, Koster & Van der Waal, 2021.

¹¹⁹ Noordzij, de Koster, & van der Waal, 2021; Van Hal & Kanne, 2021; Van der Zanden & Wanders, 2019.

¹²⁰ Dekker, 2019.

¹²¹ zie Besseling & Blosma, 2015 en Ter Berg & Schothorst, 2015; Dekker & Den Ridder, 2018.

¹²² Dekker & Den Ridder, 2018; Van Dijk & Coffé, 2011.

¹²³ Noordzij, de Koster & Van der Waal, 2021.

Groep	Datum	Online/ offline	Onderwijsprogramma (richting en niveau)	School	Locatie
1	11/06/2021	Offline	JIT-traject (Just-In-Time, herintredingsprogramma), alle niveaus	ROC van Twente	Enschede
2	11/06/2021	Offline	JIT-traject (Just-In-Time, herintredingsprogramma), alle niveaus	ROC van Twente	Enschede
3	11/06/2021	Offline	JIT-traject (Just-In-Time, herintredingsprogramma), alle niveaus	ROC van Twente	Enschede
4	22/06/2021	Offline	Juridisch administratief dienstverlener, niveau 4	ROC van Twente	Hengelo
5	23/06/2021	Offline	Meubelmaker/Interieurbouw, niveau 2	Deltion College	Zwolle
6	23/06/2021	Online	Meubelmaker/Interieurbouw, niveau 2	Deltion College	Zwolle
7	25/06/2021	Offline	Lifestyle, sport en bewegen, niveau 4	ROC Mondriaan	Delft
8	25/06/2021	Offline	Lifestyle, sport en bewegen, niveau 4	ROC Mondriaan	Delft
9	29/06/2021	Online	Verschillende richtingen zoals juridische beroepen en International Business Studies, verschillende niveaus	Zadkine	Rotterdam
10	01/07/2021	Offline	Verpleegkundige bbl (beroepsbegeleidende leerweg), niveau 4	ROC Mondriaan	Delft

Afbakening van de interviews

We hebben ervoor gekozen om online en offline democratische innovaties in hetzelfde onderzoek te behandelen. Eerder onderzoek heeft namelijk aangetoond dat voorkeuren voor besluitvormingsprocessen zoals referenda en burgerfora niet in isolatie ontstaan en bestaan, maar in vergelijking met andere besluitvormingsprocessen.¹²⁴

In ons onderzoek hebben we ons geconcentreerd op de democratische innovaties die het meest worden geassocieerd met de participatieve en deliberatieve democratie: het referendum en het burgerforum.¹²⁵ Daarnaast kozen we voor een online versie van een deliberatief forum: een digitaal discussieplatform. Als voorbeeld voor het burgerforum kozen we het Franse Burgerforum over het klimaat uit 2019 omdat dat niet al te lang geleden plaatsvond en ook in Nederland enige media-aandacht kreeg. Ter illustratie van het referendum en de directe democratie gebruikten we het democratische systeem in Zwitserland. Omdat we het gesprek wilden voeren over het referendum als middel om burgers te betrekken bij democratische besluitvorming, hebben we besloten om geen specifiek referendum te selecteren, zoals bijvoorbeeld over de Brexit. Het digitale discussieplatform Your Priorities kozen we omdat het al gebruikt wordt om burgers te betrekken bij besluitvorming op nationaal niveau, zoals bijvoorbeeld bij een burgerforum in Estland (Rahvakogu).¹²⁶ Daarnaast worden online discussieplatforms in Nederland ook al gebruikt.

We hebben ons gericht op burgerbetrokkenheid bij democratische besluitvorming op nationaal niveau, en niet op regionaal of lokaal niveau. Omdat in Nederland de meeste democratische innovaties op lokaal niveau zijn geïntroduceerd, richt ook een groot deel van het onderzoek zich hier al op.¹²⁷ Daarnaast vereist deelname aan democratische besluitvorming enige politieke interesse. Uit onderzoek blijkt dat de meeste mensen de kwesties die op nationaal niveau spelen interessanter vinden dan de lokale politiek.¹²⁸ We zijn er dan ook van uitgegaan dat mbo-studenten in onze focusgroepen meer interesse zouden hebben in democratische innovaties op landelijk dan op lokaal niveau. De derde reden voor onze focus op het landelijk niveau is de meerwaarde die online participatie hier kan hebben. Voor de meeste mensen is de fysieke afstand tot Den Haag, waar de landelijke politieke beslissingen genomen worden groter dan de afstand tot hun gemeente- of provinciehuis.¹²⁹ Daardoor is het aannemelijk dat digitale democratische innovaties

¹²⁴ Coffé & Michels, 2014; Font, Wojcieszak & Navarro, 2015.

¹²⁵ O'Flynn, 2019.

¹²⁶ De Zeeuw & Pieterse, 2019.

¹²⁷ Michels, 2008; ROB, 2005b; 2010.

¹²⁸ Dekker & Den Ridder, 2011; 2018; Leyenaar & Jacobs, 2011.

¹²⁹ van Keulen & Korthagen, 2015.

op landelijk niveau meer winst (in de vorm van actieve burgerbetrokkenheid) kunnen opleveren dan op lokaal niveau.

Inhoud en verloop van de interviews

Om ervoor te zorgen dat de interviews op een vergelijkbare manier verliepen, met dezelfde onderwerpen en vragen, maakten we gebruik van een draaiboek.¹³⁰ Alle interviews, die plaatsvonden van mei tot en met juli 2021, verliepen aan de hand van dit draaiboek.

Aan het begin van de interviews introduceerden we onszelf, het onderwerp en het doel van het onderzoek. Nadat we de deelnemers bedankt hadden voor hun aanwezigheid, vroegen we hun om zichzelf voor te stellen en namen we de spelregels door. We vroegen de deelnemers om zo open en eerlijk mogelijk te zijn en anderen te laten uitpraten. We benadrukten dat we graag ieders persoonlijke opvattingen wilden horen, dat er geen goede of foute antwoorden waren en dat de deelnemers het ook niet met elkaar eens hoefden te zijn. We brachten hen ervan op de hoogte dat de interviews opgenomen werden en geanonimiseerd gebruikt zouden worden in het onderzoek. Daarvoor lieten we ze ook een toestemmingsformulier invullen. Ook maakten we duidelijk dat ze hun deelname op elk moment mochten beëindigen.

Om de deelnemers bekend te maken met de onderwerpen en terminologie van het groepsgesprek, vroegen we hun om eerst een korte vragenlijst in te vullen met ja-nee-stellingen over politiek en democratische besluitvorming. Vervolgens vroegen we welke stelling het meest was opgevallen en waarom. Over het algemeen leidde dit tot een gesprek over het functioneren van politici en politieke partijen in Nederland, en de mate waarin de deelnemers zich door hen vertegenwoordigd voelen. In de rest van het eerste deel van het interview gingen we in op de tevredenheid van deelnemers met het functioneren van politici, politieke partijen en de Nederlandse democratie. Ook vroegen we hen naar hun tevredenheid over de rol van de Nederlandse burgers in de democratische besluitvorming.

In de volgende delen van het interview behandelden we drie democratische innovaties die gericht zijn op het vergroten van de rol van burgers in besluitvormingsprocessen: burgerfora, digitale discussieplatforms en referenda. Om het gesprek op gang te brengen, introduceerden we elke innovatie aan de hand van een nieuwsitem of een voorbeeld. Zo leidden we het burgerforum in met behulp van een artikel over het Franse Burgerforum over het klimaat. In onderzoek naar complexe concepten zoals democratische innovaties zijn zulke introducties noodzakelijk omdat burgers er meestal niet zo bekend mee zijn.¹³¹

¹³⁰ Breen, 2006.

¹³¹ Christensen; 2020; Goldberg, 2021.

Nadat we bij een democratische innovatie hadden verteld wat die precies inhield en hoe het participatieproces eruitzag, vroegen we de deelnemers of zij eraan zouden willen deelnemen als dit geïntroduceerd zou worden in Nederland, en waarom. Ook vroegen we of hun deelname afhankelijk zou zijn van het beleidsonderwerp in kwestie.

Setting van de interviews

Wanneer deelnemers aan focusgroepen de overige deelnemers kennen, kan dat leiden tot zelfcensuur omdat ze wellicht minder vrijelijk spreken dan bij vreemden.¹³² Toch hebben we ervoor gekozen om de studenten te interviewen in groepen met bekende medestudenten, op een plek waar zij bekend mee waren.¹³³ Zo wilden we zorgen voor een vertrouwde omgeving waarin ze zich veilig en comfortabel genoeg voelden om hun opvattingen en voorkeuren te delen. Om die reden hadden we ook de docenten verzocht om aanwezig te zijn en bij negen interviews was dat ook dat ook het geval.

Bijna alle interviews vonden plaats in het lokaal van de deelnemers, gedurende of na afloop van de gebruikelijke lestijden. In twee groepen was het vanwege COVID-19-maatregelen niet mogelijk om de interviews fysiek plaats te laten vinden. Deze interviews vonden online plaats via Teams. Eerder onderzoek heeft aangetoond dat de inhoud van online focusgroepen vergelijkbaar is met de inhoud van fysieke focusgroepen.¹³⁴ Wij zijn er van overtuigd dat het meenemen van de online interviews in ons onderzoek geen afbreuk heeft gedaan aan de betrouwbaarheid van het onderzoek.

De gesprekken duurden tussen de 45 en 75 minuten, afhankelijk van de duur van de les waarin de focusgroep georganiseerd was. De studenten ontvingen geen vergoeding voor hun deelname, maar hun deelname was vaak verplicht omdat de focusgroep plaatsvond tijdens een van hun lessen.

Analyse

Alle focusgroepen zijn gemodereerd door twee onderzoekers (de auteurs van dit rapport in wisselende samenstelling). Ze zijn opgenomen en woord voor woord getranscribeerd. De transcripten zijn geanonimiseerd door alle namen te vervangen door nummers, en ingevoerd in het dataverwerkingsprogramma ATLAS.ti. Op basis van de theorie en de data hebben we vervolgens een codeboek samengesteld met negen thema's en enkele subthema's.

¹³² Hennink, 2007.

¹³³ Rabiee, 2004; Noordzij, de Koster, & van der Waal, 2021.

¹³⁴ Woodyatt, Finneran & Stephenson, 2016.

1. Democratie representatief
2. Politiek
3. Burgerforum
4. Referendum
5. Digitaal platform
6. Burgerschap
7. Wensen van jongeren (ten aanzien van betrokkenheid)
8. Stemmen
9. Voorkeuren voor democratische innovaties

Aan de hand van dat codeboek hebben we alle transcripties gecodeerd. Daarna zijn de thema's geclusterd in twee categorieën: 1) tevredenheid representatieve democratie en rol van de burger, en 2) voorkeuren voor deelnemen democratische innovaties en voorwaarden.

Omdat het in ons onderzoek vooral ging om meningen van individuele deelnemers, en niet om hoe die meningen zich ontwikkelen in een groep, was onze analyse met name gericht op de woordelijke inhoud van de transcripties, met matige aandacht voor de groepsdynamiek of de interacties tussen de deelnemers. Dit gebeurt vaker in focusgroeponderzoek.¹³⁵

¹³⁵ Hennink, 2007.

Referenties

- Aalberts, C. (2006). *Aantrekkelijke politiek? Een onderzoek naar jongeren en popularisering van politiek*. Het Spinhuis.
- Ackerman, B., & Fishkin, J. S. (2008). *Deliberation day*. Yale University Press.
- Allaste, A. A., & Saari, K. (2020). Social Media and Participation in Different Socio-political Contexts: Cases of Estonia and Finland. *Young*, 28(2), pp. 138-156.
- Bächtiger, A., Dryzek, J., Mansbridge, J., & Warren, M. (2018). Deliberative Democracy: an introduction. In A. Bächtiger, J. Dryzek, J. Mansbridge, & M. Warren (Eds.), *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy* (pp. 1-31). (Oxford Handbooks). Oxford University Press
- Bijl, R., Boelhouwer, J., Pommer, E., & Andriessen, I. (2015). *De Sociale Staat van Nederland 2015*. Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- Blok, S., Luiten, L., De Vries, R., & Lucas, T. (2023). *Burgerparticipatie op nationaal niveau. Een juridische en empirische verkenning*. Bureau Berenschot.
- Bovens, M. & Wille, A. (2010) *Diplomademocratie*. Prometheus.
- Breen, R. L. (2006). A Practical Guide to Focus-Group Research. *Journal of Geography in Higher Education*, 30(3), pp. 463-475.
- Bua, A. (2012), 'Agenda Setting and Democratic Innovation: The Case of the Sustainable Communities Act (2007)', *Politics*, 32(1), 10-20.
- Cammaerts, B., Bruter, M., Banaji, S., Harrison, S., & Anstead, N. (2016). *Youth Participation in Democratic Life: Stories of Hope and Disillusion*. Palgrave Macmillan.
- Christensen, H. S. (2020). How Citizens Evaluate Participatory Processes: A Conjoint Analysis. *European Political Science Review*, 12(2), pp. 239-253.
- Christensen, H. S., Karjalainen, M., & Lundell, K. (2016). Democratic Innovations to the 89 Rescue? Political Trust and Attitudes Toward Democratic Innovations in Southwest Finland. *International Journal of Public Administration*, 39(5), pp. 404-416.
- Coffé, H. & Michels, A. (2014). Education and support for representative, direct and stealth democracy. *Electoral Studies*, 35, pp. 1-11.
- Crenshaw, K. (1989) *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A black feminist Critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics*. *The University of Chicago Legal Forum*, pp. 139-167.

Crenshaw, K. (1994) Mapping the margins: Intersectionality, identity politics and violence against women of color. In M. Fineman & R. Mykitluk (eds.), *The public natura of private violence* (pp. 93-118). New York: Routledge.

Dacombe, R. & Parvin, P. (2021) Participatory Democracy in an Age of Inequality, *Representation*, 57:2, 145-157, DOI: 10.1080/00344893.2021.1933151

De Bruijn, D., & Cadat-Lampe, M. (2020). Keuzewijzer E-tools 2.0 Nieuwe gids voor gemeenten die inwoners online willen betrekken. Movisie.
<https://www.movisie.nl/publicatie/keuzewijzer-e-tools>

De Jong, R., Jansen, J., Faasse, P., & Diederens, P. (2020). *Initiatieven voor Digitale Democratie op Nationaal Niveau – Een Internationale Vergelijking*. Rathenau Instituut.

De Jongh, M. (2013). *Group dynamics in the Citizens' Assembly on Electoral Reform*. (Doctoral dissertation, Utrecht University).

De Zeeuw, A., & Pieterse, J. (n.d.). *Handleiding digitale democratie*. Netwerk Democratie in samenwerking met Waag Society en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. <https://netdem.nl/wp-content/uploads/2019/10/Handleiding-Digitale-Democratie.pdf>

Dekker, P. & Den Ridder, J. (2017). Afkeer en Afzijdigheid. In T. van der Meer, H. van der Kolk en R. Rekker (Red.), *Aanhoudend wisselvallig: Nationaal Kiezersonderzoek*. SKON: Stichting Nationaal Kiezersonderzoek.

Dekker, P. & Den Ridder, J. (2021). Afkeer van de Haagse Politiek. In T. Sipma, M. Lubbers, T. Van der Meer, N. Spierings & K. Jacobs (Red.). (2021). *Versplinterde Vertegenwoordiging: Nationaal Kiezersonderzoek 2021*. Stichting KiezersOnderzoek Nederland (SKON).

Dekker, P. (2019). *Corrigerende Tik voor de Diplomademocratie: Over het Referendum*. In A.W. Heringa & J. Schinkelshoek (Eds.), *Groot Onderhoud of Kruimelwerk – Ongevraagd Commentaar op de Aanbevelingen van de Staatscommissie Parlementair 90 Stelsel* (pp. 89-100).

Dekker, P., & Den Ridder, J. (2011). *Stemming Onbestemd: Tweede Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Dekker, P., & Den Ridder, J. (2017). Afkeer en Afzijdigheid. In T. Van der Meer, H. Van der Kolk & R. Rekker (Eds). *Aanhoudend Wisselvallig: Nationaal Kiezersonderzoek 2017* (pp. 40-47). Stichting KiezersOnderzoek Nederland (SKON).

Dekker, P., & Den Ridder, J. (2018). *Lastige Kwesties: Acht Focusgroepen over Vertegenwoordiging en Stemmen*. Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)

Dekker, P., Van der Ham, L., & Wennekers, A. (2018). *Burgerperspectieven, 2018(1)*. Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Den Ridder, J., & Dekker, P. (2015). Meer Democratie, Minder Politiek? Een Studie van de Publieke Opinie in Nederland. Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Den Ridder, J., Dekker, P., & Van Ditmars, M. (2012). Burgerperspectieven, 2012(4). Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Den Ridder, J., Fiselier, T. & Van Ham, C. (2021). Draagvlak voor het burgerforum. Een verkenning van de Nederlandse publieke opinie. SCP

Den Ridder, J., Jacobs, K., Rosema, M. & Van Ham, C. (2021) Democratische Innovaties in Nederland: het Perspectief van Burgers. Revitalized Democracy for Resilient Societies [REDRESS].

Edelmann, N., Krimmer, R., & Parycek, P. (2008). Engaging Youth Through Deliberative EParticipation: a Case Study. *International Journal of Electronic Governance*, 1(4), pp. 385-399.

Elstub, S. & Escobar, O. (2019), *Handbook of Democratic Innovation and Governance*

Escher, T., & Rottinghaus, B. (2018). Local Government Platforms for Citizen Participation and their Effects on Legitimacy. *The Internet, Policy and Politics (IPP) Conference 2018*. Oxford University.

Fatke, M. (2015). Participation and Political Equality in Direct Democracy: Educative Effect or Social Bias. *Swiss Political Science Review*, 21(1), 99–118. <https://doi.org/10.1111/spsr.12127> Fishkin, J. S. (1997). *The voice of the people: Public opinion and democracy*. Yale university press.

Florida, A. (2014), 'Beyond participatory democracy, towards deliberative democracy: Elements of a possible theoretical genealogy', *Rivista Italiana Di Scienza Politica*, 3, 299-326.

Flyvbjerg, B. (2004), 'Five misunderstandings about case-study research', in C. Seale, G. Gobo, J. F. Gubrium, & D. Silverman (eds.), *Qualitative Research Practice*, London and Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 420-434.

Foa, R.S., Klassen, A., Slade, M., Rand, A. and R. Williams. 2020. *The Global Satisfaction with Democracy Report 2020*. Cambridge, United Kingdom: Centre for the Future of Democracy.

Font, J., Wojcieszak, M., & Navarro, C. J. (2015). Participation, Representation and Expertise: Citizen Preferences for Political Decision-Making Processes. *Political Studies*, 63, pp. 153-172.

Geißel, B. (2013), 'On the evaluation of participatory innovations - A preliminary framework', in B. Geißel & M. Joas (eds.), *Participatory democratic innovations in Europe: Improving the quality of democracy?*, Berlin; Toronto: Barbara Budrich Publishers, pp. 8-31

- Giraudet, L. G., Apouey, B., Arab, H., Baeckelandt, S., Begout, P., et al. (2021). *Deliberating on Climate Action: Insights from the French Citizens' Convention for Climate*. HAL Working Papers (hal-03119539).
- Goldberg, S. (2021). Just Advisory and Maximally Representative: A Conjoint Experiment on Non-Participants' Legitimacy Perceptions of Deliberative Forums. *Journal of Deliberative Democracy*, 17(1), pp. 56–75.
- Goldberg, S., Wyss, D., & Bächtiger, A. (2020). Deliberating or Thinking (Twice) About Democratic Preferences: What German Citizens Want From Democracy. *Political Studies*, 68(2), pp. 311-331.
- Gurin, P., Dey, E. L., Hurtado, S., & Gurin, G. (2002). Diversity in higher education:
- Hakhverdian, A. (2015). Does it Matter that Most Representatives are Higher Educated? *Swiss Political Science Review*, 21(2), pp. 237-245.
- Hendriks, F., & Michels, A. (2011). Democracy Transformed? Reforms in Britain and The Netherlands (1990–2010). *International Journal of Public Administration*, 34(5), pp. 307–317.
- Hendriks, F., Jacobs, K. & Michels, A. (2021) Nationale Burgerfora. Verkenning van nationale burgerfora als democratisch gereedschap. BUZA (21400739)
- Hennink, M. M. (2007). *International Focus Group Research : A Handbook for the Health and Social Sciences*. Cambridge University Press.
- Hennink, M. M., Kaiser, B. N., & Weber, M. B. (2019). What Influences Saturation? Estimating Sample Sizes in Focus Group Research. *Qualitative Health Research*, 29(10), pp. 1483-1496.
- I&O Research (2021a). Wat is volgens jongeren en bestuurders goed contact? En hoe komen ze daar?
- I&O Research (2021b). Wat verwachten jongeren van de democratie? En begrijpen jongeren en bestuurders elkaar?
- Jacquet, V. (2019). The Role and the Future of Deliberative Mini-Publics: a Citizen Perspective. *Political Studies*, 67(3), pp. 639-657.
- James, C., & Cotnam-Kappel, M. (2020). Doubtful Dialogue: How Youth Navigate the Draw (and Drawbacks) of Online Political Dialogue. *Learning, Media and Technology*, 45(2), pp. 129-150.
- Jong, R. de, J. Jansen, P. Faasse & P. Diederren (2020). *Initiatieven voor digitale democratie op nationaal niveau – Een internationale vergelijking*. Rathenau Instituut, Den Haag.
- Jonsson, M. E. (2015). Democratic Innovations in Deliberative Systems – The Case of the Estonian Citizens' Assembly Process. *Journal of Public Deliberation*, 2(1), pp. 1-29.

Kriesi, H. (2012). Direct Democracy: The Swiss Experience. In B. Geissel, K. Newton (Eds.), *Evaluating Democratic Innovations. Curing the democratic malaise?* (pp. 39-56). London: Routledge.

Landemore, H. (2012). *The Mechanisms of Collective Intelligence in Politics. Collective Wisdom. Principles and Mechanisms*, Cambridge, CUP, 251-289.

Leidner, R. (1991), 'Stretching the boundaries of Liberalism - Democratic Innovation in a Feminist Organisation. Leidner. 1991.', *Signs*, 16(2), 263-289.

Leyenaar, M. (2009). *De burger Aan Zet - Burgerforum: Theorie en Praktijk*. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Directie Kennis.

Leyenaar, M., & Jacobs, L. (2011). Burgerparticipatie: Last of Lust? In R. Andeweg & J. Thomassen, (Eds.). *Democratie Doorgelicht: het Functioneren van de Nederlandse Democratie*, (pp. 83-102). Leiden University Press.

Michels, A. (2006). Citizen Participation and Democracy in the Netherlands. *Democratization*, 13(2), pp. 323-339.

Michels, A. (2008). Debating Democracy: the Dutch Case. *Acta Politica*, 43(4), pp. 472-492.

Miltenburg, E., J. den Ridder, F. Wagemans en J. Schaper (2021). *Burgerperspectieven 2021, kwartaal 2*. Den Haag: SCP.

Mommers, J. & Rovers, E. (2020). Meer dan een inspraakavond, beter dan een referendum: met deze democratische vernieuwing kan de burger zélf beleid maken. *De Correspondent*. Retrieved from: <https://decorrespondent.nl/11707/meer-dan-een-inspraakavond-beter-dan-een-referendum-met-deze-democratische-vernieuwing-kan-de-burger-zelf-beleid-maken/1290216763-753ad347#Bronnen>

Morel, L. (2012). Referendum. In M. Rosenfeld & A. Sajó (Eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law* (pp. 502-527). Oxford University Press.

Motivaction (2020). *Flitspeiling politieke vertegenwoordiging en inspraak van jongeren*. Ministerie voor Buitenlandse Zaken.

Nieuwelink, H. (2020). Jongeren, media en democratie: wat adolescenten vinden en onderwijs kan bijdragen. In: J. de Ridder, R. Vliegthart, & J. Zuure (red.), *Doen, durven of de waarheid?* (pp. 136-150). Amsterdam: Amsterdam University Press.

Noordzij, K., De Koster, W., & Van der Waal, J. (2021). "They Don't Know What it's Like to be at the Bottom": Exploring the Role of Perceived Cultural Distance in Less Educated Citizens' Discontent with Politicians. *The British Journal of Sociology*, 72(3), pp. 566-579.

- O'Brien, A., Golden, W., & Scott, M. (2021). Discovering Sense of Community Enabling Factors for Public and Government Staff in Online Public Engagement. In International Conference on Electronic Participation (pp. 15-26). Springer.
- O'Flynn, I. (2019). Democratic Innovations and Theories of Democracy. In S. Elstub & O. Escobar (Eds.), Handbook of Democratic Innovation and Governance (pp. 32-44). Edward Elgar Publishing.
- O'Toole, T., Lister, M., Marsh, D., Jones, S., & McDonagh, A. (2003) Tuning Out or Left Out? Participation and Non-Participation Among Young People. Contemporary Politics, 9(1), pp. 45-61.
- Parvin, P. (2008). What's Special About Culture? Identity, Autonomy, and Public Reason. Critical Review of International Social and Political Philosophy, 11(3), 315–333. <https://doi.org/10.1080/13698230802276447>
- Pateman, C. (1970). Participation and Democratic Theory (Cambridge: Cambridge University Press).
- Pateman, C. (2012). Participatory Democracy Revisited. Perspectives on Politics, 10(1), 7–19. <https://doi.org/10.1017/S1537592711004877>
- Pedro, P., Note, Making Ballot Initiatives Work: Some Assembly Required, 123 Harvard Law Review 959 (2010). Available at: https://scholarship.law.bu.edu/faculty_scholarship/336
- Raad voor het Openbaar Bestuur (2018). Signalement over Referenda en Andere Vormen van Burgerparticipatie op Nationaal Niveau.
- Raad voor het Openbaar Bestuur (2022). De jeugd van Tegenwoordig Vertegenwoordigt de Toekomst. Jongeren en het Zorgen voor hun Morgen.
- Rabiee, F. (2004). Focus-Group Interview and Data Analysis. Proceedings of the Nutrition Society, 63(4), pp. 655-660.
- Rebel, S. (2015). Invloed Hebben. NJR (Nationale Jeugd Raad) Onderzoeksverslag.
- Rekker, R. (2017). De keuze van jongeren. In T. van der Meer, H. van der Kolk, & R. Rekker (Eds.), Aanhoudend wisselvallig: Nationaal Kiezersonderzoek 2017 (pp. 48-56). Stichting KiezersOnderzoek Nederland.
- Ridder, J. den, Boelhouwer, J., Campen, C. van, & Josten, E. (Eds.). (2020). De sociale staat van Nederland 2020. Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- Ridder, den, J., Fiselier, T., & Van Ham, C. (2021). Draagvlak voor het burgerforum. Radboud Universiteit en Sociaal Cultureel Planbureau. <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2021/11/04/draagvlak-voor-het-burgerforum>
- ROB (2000). Staat van de Jeugd? De Relatie Tussen Jongeren en de Overheid. Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB).

ROB (2005a). Burger Betrekken: een Handleiding voor Burgerparticipatie. Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB).

ROB (2005b). Over de Staat van de Democratie: Pleidooi voor Herkenbare en Aanspreekbare Politiek. Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB).

ROB (2010). Vertrouwen op democratie.

ROB (2018). Over Referenda en Andere Vormen van Burgerparticipatie op Nationaal Niveau. Signalement van de Raad voor het Openbaar Bestuur. Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB).

ROB (2019). Jong Geleerd, Oud Gedaan: Pleidooi voor het Experimenteren met het Verlagen van de Kiesgerechtigde Leeftijd. Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB).

Rojon, S., Rijken, A.J., & Klandermans, B. (2019). A Survey Experiment on Citizens' Preferences for 'Vote-Centric' vs. 'Talk-Centric' Democratic Innovations with Advisory vs. Binding Outcomes. *Politics and Governance*, 7(2), pp. 213–226.

Rovers, 2022, Nu is het aan ons – Oproep tot echte democratie. *De Correspondent*.

Royo, S., Yetano, A., & Acerete, B. (2014). Perceptions About the Effectiveness of Eparticipation: A Multistakeholder Perspective. In *Measuring E-government Efficiency* (pp. 257-275). Springer.

Schakel, W., & Van Der Pas, D. (2021). Degrees of Influence: Educational Inequality in Policy Representation. *European Journal of Political Research*, 60(2), pp. 418-437.

Schmeets, H. (2017a). Politieke Betrokkenheid in Nederland. Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).

Sloam, J. (2016). Diversity and Voice: The Political Participation of Young People in the European Union. *The British Journal of Politics and International Relations*, 18(3), pp. 521-537.

Smith, G. (2005). *Beyond the Ballot: 57 Democratic Innovations from Around the World*. The Power Inquiry.

Smith, G. (2009), *Democratic innovations: Designing institutions for citizen participation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Smith, G. (2009). *Democratic Innovations: Designing Institutions for Citizen Participation*. Cambridge University Press.

Sociaal en Cultureel Planbureau (2022a). Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) 2022, bericht 1.

Sociaal en Cultureel Planbureau (2022b). Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) 2022, bericht 2.

- Staatscommissie Parlementair Stelsel (2018). Lage Drempels, Hoge Dijken: Democratie en Rechtsstaat in Balans - Eindrapport van de Staatscommissie Parlementair Stelsel. Boom.
- Steenvoorden, E., Van der Meer, T., & Dekker, P. (2009). Burgerperspectieven, 2009(3). Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
- Stewart, D. W., Shamdasani, P. N., & Rook, D. W. (2008). Group Depth Interviews: Focus Group Research. In L. Bickman & D. J. Rog (Eds.), *The Sage Handbook of Applied Social Research Methods* (pp. 589-616). Sage Publications.
- Sveningsson, M. (2014). "I don't Like it and I Think it's Useless, People Discussing Politics on Facebook": Young Swedes' Understandings of Social Media Use for Political Discussion. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 8(3).
- Ter Berg, J., & Schothorst, Y. (2020). *Burgerperspectieven: het Perspectief van Jongeren*. Kantar.
- Theory and impact on educational outcomes. *Harvard Educational Review*, 72(3), 330–366.
- Thomassen, J. J. A. (2010). *De Permanente Crisis van de Democratie*. Universiteit Twente.
- Thompson, D. (2008), 'Deliberative democratic theory and empirical political science', *Annual Review of Political Science*, 11(1), 497-520.
- Tiemeijer, W. (2010). 't Is maar wat je democratie noemt... In H. Dijkstra, P. den Hoed, J. W. Holtslag en S. Schouten (red.), *Het gezicht van de publieke zaak: openbaar bestuur onder ogen* (pp. 205-240). Amsterdam University Press.
- Toode, Ü. (2020). The People's Assembly: Testing the Collaborative (e)-Democracy. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 10(2), pp. 1-12.
- Vaessen, A., Daas, R., & Nieuwelink, H. (2022). All things considered: The views of adolescents in vocational education on competing democratic values. *Citizenship, Social and Economics Education*, 21(1), 3-21
- Van Belkom, R. (2022). *Alive and clicking*. Stichting Toekomstbeeld der Techniek, Bot uitgevers.
- Van de Werfhorst, H. G. (2016). Vocational and Academic Education and Political Engagement: The Importance of the Educational Institutional Structure. *Comparative Education Review*, 61(1), pp. 111-140.
- Van den Berg, A. C. (2019). Participation in Online Platforms: Examining Variations in Intention to Participate across Citizens from Diverse Sociodemographic Groups. *Perspectives on Public Management and Governance*, 4(3), pp. 259-276.

Van der Meer, T., Wagenaar, C. C. L., & Jacobs, K. (2020). The Rise and Fall of the Dutch Referendum Law (2015–2018): Initiation, Use, and Abolition of the Corrective, Citizen-Initiated, and Non-Binding Referendum. *Acta Politica*, pp. 1-21.

Van der Zanden, W. & Wanders, Frank (2019). Een feest van de democratie?! Een onderzoek naar de effectiviteit van de festivals over de Europese verkiezingen op het mbo. ProDemos.

Van Dijk, H., & Coffé, H. (2011). Meer of Minder Directe Democratie? De Houding van de Burgers Tegenover Verschillende Politieke Besluitvormingsprocessen. *Mens & Maatschappij*, 86(2), pp. 203-226.

Van Hal, T., & Kanne, P. (2021). Wat Verwachten Jongeren van de Democratie? En Begrijpen Jongeren en Bestuurders Elkaar? I&O Research.

Van Keulen, I., & Korthagen, I. (2015). Geef Burgers Meer dan een Noodrem. Rathenau Instituut. Retrieved from: <https://www.rathenau.nl/nl/kennis-voor-beleid/geef-burgers-meer-dan-een-noodrem>

Van Reybrouck (2016). Tegen verkiezingen. De Bezige Bij.

Verhoeven, I. (2009). Burgers Tegen Beleid: Een Analyse van Dynamiek in Politieke Betrokkenheid. Aksant.

Visser, V., De Koster, W., & Van der Waal, J. (2021). Understanding Less-Educated Citizens' (Non-) Participation in Citizens' Initiatives: Feelings of Entitlement and a Taste for Politics. *Current Sociology*, pp. 1–19.

Wennekers, A., Boelhouwer, J., Van Campen, C., & Kullberg, J. (2019). De Sociale Staat van Nederland 2019. Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Westerweel, J. (2021), Lokale democratische innovatie. Een juridische analyse (Recht en Praktijk nr. DR2) (diss. Leiden), Deventer: Wolters Kluwer 2021.

Wille, A. (2011) Democratische Drempels: De Moeizame Relatie Tussen Participatie en Democratie. In R. Andeweg & J. Thomassen, (Eds.). *Democratie Doorgelicht: Het Functioneren van de Nederlandse Democratie*, (pp. 103-118). Leiden University Press.

Woodyatt, C. R., Finneran, C. A., & Stephenson, R. (2016). In-Person Versus Online Focus Group Discussions: A Comparative Analysis of Data Quality. *Qualitative Health Research*, 26(6), pp. 741-749.

Zittel, T. & Fuchs, D. (2006). Participatory democracy and political participation. In *Participatory democracy and political participation* (pp. 25-44). Routledge.

© Rathenau Instituut 2023

Verveelvoudigen en/of openbaarmaking van (delen van) dit werk voor creatieve, persoonlijke of educatieve doeleinden is toegestaan, mits kopieën niet gemaakt of gebruikt worden voor commerciële doeleinden en onder voorwaarde dat de kopieën de volledige bovenstaande referentie bevatten. In alle andere gevallen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Open Access

Het Rathenau Instituut heeft een beleid voor open access. Rapporten, achtergrondstudies, wetenschappelijke artikelen, software worden vrij beschikbaar gepubliceerd. Onderzoeksgegevens komen beschikbaar met inachtneming van wettelijke bepalingen en ethische normen voor onderzoek over rechten van derden, privacy en auteursrecht.

Contactgegevens

Anna van Saksenlaan 51
Postbus 95366
2509 CJ Den Haag
070-342 15 42
info@rathenau.nl
www.rathenau.nl

Bestuur van het Rathenau Instituut

Drs. Maria Henneman
Prof. dr. Noelle Aarts
Drs. Felix Cohen
Dr. Laurence Guérin
Dr. Janneke Hoekstra MSc
Prof. mr. dr. Erwin Muller
Drs. Rajash Rawal
Prof. dr. ir. Benham Taebi
Prof. dr. ir. Eefje Cuppen - secretaris

Het Rathenau Instituut stimuleert de publieke en politieke meningsvorming over de maatschappelijke aspecten van wetenschap en technologie. We doen onderzoek en organiseren het debat over wetenschap, innovatie en nieuwe technologieën.

Rathenau Instituut